

مروری بر تجربه مناطق آزاد و ویژه اقتصادی جهان (۲): کشور ترکیه

بِسْمِ اللَّهِ الرَّحْمَنِ الرَّحِيمِ

iranecozones.ir

شماره مسلسل: ۱۸۹۷۱
کد موضوعی: ۲۲۰

مرکز پژوهش‌های
مجلس شورای اسلامی

تاریخ انتشار:
۱۴۰۲/۳/۱۶

عنوان گزارش:
مروری بر تجربه مناطق آزاد و ویژه اقتصادی جهان (۲):
کشور ترکیه

نام دفتر:
مطالعات اقتصادی (گروه بازرگانی)

تهیه و تدوین:
محمد حسام محمدی فرد

ناظر علمی:
موسی شهبازی غیاثی

اظهار نظر کننده:
فردین کریمی

صفحه آرا:
مهدیه قمچیلی

ویراستار ادبی:
سیده مرضیه موسوی راد

واژه‌های کلیدی:

۱. منطقه آزاد
۲. منطقه ویژه
۳. صادرات
۴. ترکیه

فهرست مطالب

۶.....	چکیده.....
۷.....	خلاصه مدیریتی.....
۸.....	مقدمه.....
۸.....	تاریخچه مناطق آزاد ترکیه.....
۹.....	تعاریف و اهداف مناطق آزاد.....
۱۰.....	آشنایی با مناطق آزاد ترکیه.....
۱۵.....	عملکرد مناطق آزاد ترکیه.....
۱۵.....	صادرات و واردات.....
۱۸.....	جذب سرمایه گذاری.....
۱۹.....	اشتغال.....
۲۱.....	صدور مجوز و حوزه های فعالیت.....
۲۲.....	قواعد و مقررات مناطق آزاد ترکیه.....
۲۲.....	اجاره و واگذاری اراضی.....
۲۳.....	مشوق ها و معافیت ها.....
۲۴.....	نحوه ایجاد و اداره مناطق آزاد.....
۲۶.....	جمع بندی و ارائه پیشنهاد.....
۲۹.....	منابع و مآخذ.....

فهرست جداول

۱۱.....	جدول ۱. مناطق آزاد کشور ترکیه.....
۱۲.....	جدول ۲. گرایش و حوزه فعالیت تخصصی برخی از مناطق آزاد ترکیه.....
۱۳.....	جدول ۳. وسعت برخی از مناطق آزاد کشور ترکیه.....
۱۵.....	جدول ۴. واردات و صادرات مناطق آزاد ترکیه به تفکیک مبدأ و مقصد، طی سال های ۲۰۱۱ تا ۲۰۲۱.....
۲۱.....	جدول ۵. تعداد مجوزهای فعالیت صادر شده در مناطق ترکیه در سال ۲۰۲۱.....
۲۲.....	جدول ۶. حجم تجارت مناطق آزاد ترکیه به تفکیک بخش های اقتصادی.....

فهرست نمودار

۱۱.....	نمودار ۱. تعداد مناطق آزاد و ویژه اقتصادی در کشورهای آسیایی.....
۱۵.....	نمودار ۲. سهم سرزمین اصلی و کشور ثالث در مبادلات بازرگانی مناطق آزاد ترکیه.....
۱۶.....	نمودار ۳. روند صادرات و واردات مناطق آزاد ترکیه با خارج از کشور.....
۱۷.....	نمودار ۴. روند صادرات مناطق آزاد به خارج از کشور و سرزمین اصلی در ترکیه.....
۱۹.....	نمودار ۵. نسبت سرمایه گذاری خارجی در مناطق آزاد ترکیه در سال ۲۰۱۲.....
۲۰.....	نمودار ۶. سهم انواع اشتغال در مناطق آزاد ترکیه.....
۲۱.....	نمودار ۷. مجوزهای فعالیت صادر شده در مناطق آزاد ترکیه به تفکیک حوزه فعالیت سال ۲۰۲۱.....

فهرست تصاویر

۱۲.....	تصویر ۱. جانمایی مناطق آزاد کشور ترکیه.....
۱۴.....	تصویر ۲. منطقه آزاد مرسین.....
۱۴.....	تصویر ۳. منطقه آزاد آنتالیا.....
۱۶.....	تصویر ۴. سهم کشورهای ثالث در مبادلات بازرگانی با مناطق آزاد ترکیه.....
۱۸.....	تصویر ۵. حجم تجارت مناطق آزاد ترکیه به تفکیک هر منطقه، از سال های ۲۰۱۶ تا ۲۰۲۱.....
۲۰.....	تصویر ۶. آمار اشتغال به تفکیک مناطق آزاد به تفکیک منطقه و نوع اشتغال.....
۲۳.....	تصویر ۷. هزینه واگذاری و اجاره برخی از مناطق آزاد ترکیه در سال ۲۰۲۲.....

مروری بر تجربه مناطق آزاد و ویژه اقتصادی جهان (۲): کشور ترکیه

چکیده

مناطق آزاد ترکیه، در راستای اصلاحات اقتصادی و تجاری این کشور و گرایش ترکیه به آزادسازی اقتصاد شکل گرفتند؛ توسعه تولیدات صادرات محور، فناوری‌های پیشرفته و جذب سرمایه با تمرکز بر سرمایه‌گذاری مستقیم خارجی از اهداف اصلی مناطق آزاد ترکیه محسوب می‌شوند. ۸۱ منطقه آزاد فعال ترکیه همانند شهرک‌های صنعتی غالباً دارای وسعت محدود و خارج از مناطق مسکونی هستند، اقامت در آنها ممنوع بوده و ورود به این مناطق نیازمند اخذ مجوزهای قبلی است. مناطق آزاد ترکیه ذیل وزارت بازرگانی این کشور فعالیت کرده، ولی زیرساخت آن توسط بهره‌برداران (اپراتور) بخش خصوصی ایجاد می‌شود. به‌طور کلی مناطق آزاد موفق با نگاه توسعه ملی در محدوده‌های تخصصی و دارای زیرساخت آغاز به فعالیت کرده‌اند.

سال ۱۹۸۰ در کشور ترکیه، سیستم تجاری آزاد شد و این کشور اقدام به اجرای سیاست‌های تجاری صادرات‌محور کرد؛ یکی از ابزارهای مورد استفاده کشور ترکیه، ایجاد ۲۱ منطقه آزاد بود. اهداف مناطق آزاد ترکیه عبارتند از: ۱. افزایش سرمایه‌گذاری و تولید صادرات‌محور، ۲. سرعت بخشیدن به ورود فناوری و سرمایه‌گذاری مستقیم خارجی به ترکیه، ۳. هدایت فعالیت‌های اقتصادی به سمت صادرات، ۴. توسعه تجارت بین‌المللی و بهبود عملکرد ترکیه در سطح تجارت جهانی.

مناطق آزاد ترکیه دارای مشوق‌ها و معافیت‌هایی در حوزه‌های مالیاتی، گمرکی، ورود و خروج سرمایه و ... هستند. معافیت‌های مالیاتی مناطق آزاد ترکیه با رویکرد حمایت از تولید و صادرات، به صورت هدفمند اعطا شده است. مناطق آزاد ترکیه در قلمرو گمرکی کشور ترکیه محسوب می‌شوند، اما کالای موجود در مناطق آزاد از قواعد گمرکی ترکیه مستثنا هستند.

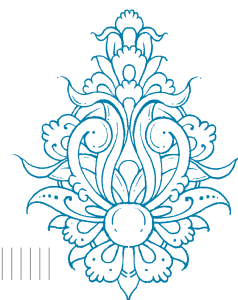
پس از گذشت حدود ۴۲ سال ترکیه دارای ۱۸ منطقه آزاد فعال است که حدود ۷۰ درصد حجم تجارت ۲۴ میلیارد دلاری سالیانه این مناطق، با خارج از کشور بوده و مابقی آن با سرزمین اصلی صورت می‌پذیرد. حدود ۳۸ درصد مبادلات بازرگانی مناطق آزاد ترکیه با کشورهای اروپایی بوده و حدود ۱۸ درصد با کشورهای آسیایی.

تراز تجاری مناطق آزاد ترکیه در اغلب سال‌های مورد مطالعه، مثبت بوده است، اما این مناطق جمعاً حدود ۴.۵ درصد از تجارت خارجی کشور را به خود اختصاص داده‌اند. با وجود اینکه ایجاد اشتغال از اهداف اصلی تأسیس مناطق آزاد در ترکیه نبوده، با این حال روند ایجاد اشتغال در این مناطق همواره صعودی بوده است، به گونه‌ای در سال ۲۰۲۱ بیش از ۸۵ هزار نفر در آن مناطق شاغل بوده‌اند (تقریباً ۲ برابر سال ۲۰۱۰). در دستگاه‌های رسمی وزارت بازرگانی و مناطق آزاد ترکیه، آمار به‌روزی از میزان سرمایه‌گذاری در مناطق آزاد ترکیه منتشر نشده است، اما در حوزه صدور مجوز فعالیت، از میان ۲۸۰۲ مجوز صادر شده در سال ۲۰۲۱، تعداد ۷۳۷ مجوز (معادل ۲۶ درصد) مربوط به سرمایه‌گذاران خارجی است.

مناطق آزاد ترکیه همانند یک شهرک صنعتی غالباً دارای وسعت محدود و یکپارچه هستند، خارج از مناطق شهری و روستایی قرار دارند، اقامت در آنها ممنوع بوده و ورود به این مناطق نیازمند اخذ مجوزهای قبلی است.

ساختار اداره کل مناطق آزاد، ذیل وزارت بازرگانی کشور ترکیه قرار دارد، هرچند به منظور نظارت و افزایش هماهنگی، هیئت هماهنگی مناطق آزاد متشکل از ادارات و وزارتخانه‌های مختلف تشکیل می‌شود. تجهیز و ایجاد زیرساخت برعهده بخش خصوصی (اپراتور) بوده و آغاز فعالیت منطقه منوط به محصورسازی منطقه و استقرار دستگاه‌های مربوطه از جمله گمرک است.

بررسی تجربه مناطق آزاد و ویژه اقتصادی در سایر کشورها از جمله ترکیه، می‌تواند در ارزیابی و قاعده‌گذاری مناسب در حوزه مناطق آزاد و ویژه ایران، مؤثر واقع شود. در مناطق آزاد موفق جهان همانند برخی از مناطق موفق کشور ترکیه، مناطق آزاد با نگاه توسعه ملی در محدوده‌های تخصصی و دارای زیرساخت آغاز به فعالیت کرده و در نتیجه عملکرد موفق در حوزه‌های جذب سرمایه، انتقال فناوری و تولید صادرات‌محور، طبیعتاً آثار آن متوجه مناطق همجوار نیز خواهد بود.

مقدمه

ایجاد و تشکیل مناطق آزاد تجاری به منظور فراهم کردن امکانات دستیابی به توسعه ملی و راهیابی به بازارهای جهانی از طریق بهره‌گیری از مزیت‌های نسبی بازرگانی، تولیدی و حقوقی این مناطق، شیوه‌ای است که بسیاری از کشورهای جهان به آن اقدام کرده‌اند. از زمان تأسیس اولین منطقه آزاد در جهان تاکنون، نسل‌های متعدد مناطق آزاد با عناوین و رسالت‌های گوناگون و با توجه به شرایط زمانی و مکانی مختلف پدید آمده‌اند.^[۱] مناطق آزاد تجاری، مناطق آزاد صنعتی، مناطق پردازش صادرات، پارک‌های صنعتی علمی-تحقیقاتی، مناطق ویژه اقتصادی جامع و مناطق آزاد اقتصادی فرامرزی، از جمله نسل‌های مناطق آزاد هستند^[۲] که کشورهای مختلف متناسب با نیازها و ظرفیت‌های کشور خود از آن بهره می‌برند.

کشور ترکیه که با حدود ۷۸۳ کیلومتر مربع وسعت در همسایگی شمال غربی کشورمان قرار دارد، توانسته است با اصلاح سیاست‌های اقتصادی و همچنین استفاده از الگوی مناطق آزاد موفقیت‌های چشمگیر و حتی شکست‌هایی را تجربه کند. بررسی اهداف، مشوق‌ها، نحوه اداره و ایجاد مناطق آزاد ترکیه به همراه تحلیل آمار و اطلاعات موجود از عملکرد این مناطق می‌تواند نقاط ضعف و قوت این سیاست‌ها را روشن کند.

گزارش پیش‌رو براساس اطلاعات درگاه‌های رسمی وزارت بازرگانی^[۳] و مناطق آزاد ترکیه،^[۴] قوانین و مقررات مناطق آزاد ترکیه، مصاحبه با صاحب‌نظران و مطلعین از جمله رایزن بازرگانی کشور ترکیه جناب آقای گونر گنچار و همچنین با استفاده از اسناد و مطالعات مرتبط (ذکر شده در قسمت منابع و مآخذ)، جمع‌آوری، تحلیل و بررسی شده است.

تاریخچه مناطق آزاد ترکیه

دهه ۱۹۸۰ میلادی، آغاز عصر جدیدی در اقتصاد جهانی بود که در آن، مقررات زدایی و آزادسازی به عنوان مهم‌ترین و ضروری‌ترین اصلاحات اقتصادی، در سیاست‌گذاری و برنامه‌ریزی‌های بسیاری از کشورها قرار گرفت. در این دهه، ترکیه یکی از پرشتاب‌ترین اقتصادهای جهان به لحاظ تحولات آزادسازی و کاهش مقررات به شمار می‌رود.^[۵] بعد از تصمیمات ۲۴ ژانویه سال ۱۹۸۰، سیستم تجاری در ترکیه آزاد شد و این کشور اقدام به اجرای سیاست‌های تجاری صادرات محور کرد.^[۶]

با تصویب تصمیمات ۲۴ ژانویه سال ۱۹۸۰ میلادی که سیاست‌های جایگزینی واردات کنار گذاشته شد و ترتیبات آزادسازی اقتصاد به اجرا درآمد، مناطق آزاد نیز در کنار سایر سیاست‌های لیبرالی در دستور کار قرار گرفت. اولین نتیجه حاصله، بیانیه «مناطق آزاد ایجاد خواهد شد» بود که در برنامه اجرایی ۱۳۶۳ درج شد و با مصوبه ۷۰۷۷/۸۳ هیئت وزیران مورخ ۲۲ سپتامبر سال ۱۹۸۳ به اجرا درآمد. این مطالعات قوت گرفت و قانون مناطق آزاد شماره ۳۲۱۸ در ۱۵ ژوئن سال ۱۹۸۵ به اجرا درآمد.^[۷]

درواقع مدیران اقتصادی ترکیه در اواسط دهه ۱۹۸۰ به فکر تأسیس مناطق آزاد افتادند و قوانین آن را تدوین کردند. مرسین و آنتالیا به عنوان نخستین مناطق آزاد ترکیه در ۱۹۸۸ شکل گرفتند و پس از آن دیگر مناطق آزاد (ترابزون، منطقه آزاد چرم استانبول، ماردین، آنتولی، بورسا و ...) تأسیس شدند. برگزاری هفدهمین کنفرانس مناطق آزاد و پردازش صادرات در سال ۱۹۹۷ در استانبول، نقطه جهش تجارت آزاد ترکیه و زمینه‌سازی برای رشد آن در سال‌های آینده بود. حجم تجاری ۶ منطقه آزاد ترکیه یعنی مرسین، آنتالیا، آئیگیان، فرودگاه آتاتورک، ترابزون و منطقه آزاد چرم استانبول در این سال به ترتیب ۱۴۰۰ میلیون دلار، ۱۷۶ میلیون دلار، ۷۰۴ میلیون دلار، ۴۳۸ میلیون دلار، ۱۴۹ میلیون

دلار و ۹۳ میلیون دلار بود که مجموع آن نشانگر رشد ۵۱ درصدی نسبت به سال ۱۹۹۴ است. ۲۱ منطقه آزاد تجاری ترکیه در سال ۲۰۰۴ از کل صادرات ۶۳ میلیاردی ترکیه توانسته‌اند بیش از ۲۲ میلیارد دلار را به خود اختصاص دهند. از میان این مناطق، ۶ منطقه آزاد ترکیه که در سه محدوده جغرافیایی متمایز با سایرین قرار دارند، توانسته‌اند تا ۹۵ درصد گردش مالی کل مناطق آزاد ترکیه را به خود اختصاص دهند؛ در این کشور هر کدام از مناطق آزاد استانبول، مرسین و دو منطقه آزاد در ازمیر، به ترتیب ۶۴ درصد، ۱۶ درصد و ۱۵ درصد کل گردش مالی مناطق آزاد ترکیه را برعهده دارند.^[۸]

تعاریف و اهداف مناطق آزاد

در ادبیات بین‌المللی مناطق آزاد یا ویژه اقتصادی از تعاریف، اهداف، انواع و حتی اسامی^۱ متعددی برخوردار است و یافتن یک تعریف واحد بین‌المللی برای آن تقریباً غیرممکن است، اما با بررسی تعاریف و اهداف موجود، می‌توان دریافت که این مناطق از یک شاکله کلی تبعیت می‌کنند؛ اغلب مناطق یک یا چند معافیت مالی و مقرراتی را در محدوده‌ای از سرزمین خود اعطا می‌کنند تا به هدف‌های خاصی برسند. این اهداف می‌تواند شامل جذب سرمایه‌گذاری خارجی، تولید و صادرات کالا و خدمات باشد که طبیعتاً با تحقق این اهداف، نتایجی نظیر توسعه منطقه‌ای، افزایش درآمدهای کشور یا افزایش اشتغال پایدار پدید خواهد آمد.

مطابق کنوانسیون کیوتو، منطقه آزاد اقتصادی عبارتند از: «قسمتی از سرزمین اصلی است که مبادلات کالا در آن فراتر از محدودیت‌های موجود در سرزمین اصلی در نظر گرفته شده و مقید به قوانین گمرکی و مالیاتی سرزمین اصلی نیستند». در لغت‌نامه بزرگ اقتصادی^۲ نیز مناطق آزاد این‌گونه تعریف شده‌اند: «منطقه محدودی از سرزمین اصلی است با شرایط خاص و ترجیحی اقتصادی در مواردی مانند قوانین گمرکات، مالیات‌ها، شروط اجاره، اجازه اقامت نیروی کار و موضوعاتی نظیر آن که برای بنگاه‌ها در نظر گرفته می‌شود».^[۹] براساس تعریف بانک جهانی، «منطقه آزاد تجاری قلمرو معینی است که غالباً در محدوده یک بندر یا در مجاورت آن قرار گرفته و در آن تجارت آزاد با سایر نقاط جهان مجاز شناخته شده است». همچنین مطالعه تجربه سایر کشورها نشان می‌دهد که در اغلب کشورها ابتدا منطقه ویژه اقتصادی به‌عنوان نوعی از مناطق آزاد اقتصادی شکل گرفته و در مراحل بعدی، منطقه آزاد تجاری یا منطقه پردازش صادراتی درون همین مناطق ویژه اقتصادی شروع به فعالیت کرده است و بنگاه‌های تولیدی مستقر در این مناطق با ابزارهای مختلفی، جهت صادرات محصولات تولیدی خود به دیگر کشورها تشویق می‌شوند.^[۱۰]

یونیدو^۳ (UNIDO) مناطق آزاد را وسیله‌ای برای تشویق توسعه صنعتی با هدف صدور کالاهای صنعتی می‌داند. آنکتاد^۴ (UNCTAD) معتقد است ساختار فعلی تجارت جهانی به زیان کشورهای توسعه‌نیافته بوده و مناطق آزاد ابزاری برای دگرگونی این ساختار به نفع کشورهای مذکور است. سازمان تجارت جهانی (WTO) مناطق آزاد را ابزاری برای گسترش تجارت بین‌الملل و یاری دهنده توسعه می‌داند.^[۱۱] اهداف مناطق ویژه اقتصادی (SEZs) از منظر کشورهای در حال توسعه عبارتند از: تقویت صادرات، ارزآوری، ایجاد اشتغال، جذب سرمایه‌گذار مستقیم خارجی، بهره‌برداری از منابع طبیعی، صنعتی شدن، توسعه منطقه‌ای، قانون‌زدایی از صنایع صادراتی، آزمون سیاست بازار آزاد، اهداف سیاسی، نوآوری در تکنولوژی، درآمدهای مالیاتی، متنوع‌سازی بخش‌ها و تخصص‌گرایی.^[۱۲]

مناطق آزاد کشور ترکیه نیز با تمرکز بر اهدافی نظیر توسعه تولید، صادرات، فناوری و تجارت بین‌المللی ایجاد شدند؛ مشوق‌ها، معافیت‌ها و امتیازات موجود در قانون و مقررات مناطق آزاد کشور ترکیه نیز ناظر به توسعه اهداف مذکور است. مطابق ماده (۱) قانون مناطق آزاد ترکیه مصوب سال ۱۹۸۵، هدف از تأسیس و فعالیت این مناطق عبارتند از:

- افزایش سرمایه‌گذاری و تولید صادرات محور؛
- سرعت بخشیدن به ورود فناوری و سرمایه‌گذاری مستقیم خارجی به ترکیه؛
- هدایت فعالیت‌های اقتصادی به سمت صادرات؛
- توسعه تجارت بین‌المللی و بهبود عملکرد ترکیه در سطح تجارت جهانی.

جذب سرمایه‌گذاری مستقیم خارجی (FDI) یکی از اهداف اولیه ایجاد مناطق آزاد در ترکیه به‌شمار می‌آید. به‌طور مشخص هدف از جذب سرمایه‌گذاری مستقیم خارجی در مناطق آزاد ترکیه، افزایش رقابت‌پذیری بنگاه‌های داخلی حاضر در این مناطق آن‌هم از طریق همکاری با بنگاه‌های خارجی و دستیابی به فناوری‌های سطح بالا و دانش تجربی، تعریف شده است.^[۱۳]

۱. منطقه آزاد تجاری (FTZ)، منطقه پردازش صادرات (EPZ)، منطقه ویژه اقتصادی (SEZ)، مناطق تجارت خارجی و ...

2. Large Economy Dictionary.

۳. سازمان توسعه صنعتی ملل متحد.

۴. کنفرانس تجارت و توسعه سازمان ملل.

مناطق آزاد به منظور افزایش حجم تجارت و صادرات برخی از فعالیت‌های صنعتی و تجاری نسبت به سایر نقاط کشور، فضای تجاری مناسب و انعطاف‌پذیری بیشتری را ارائه می‌دهند. با هدف افزایش و ارتقای سرمایه‌گذاری و تولید صادرات محور، حدود ۱۸ منطقه آزاد از سال ۱۹۸۵ به بهره‌برداری رسید. به طور کلی، مناطق آزاد به عنوان مکان‌های ویژه‌ای در داخل کشور تعریف می‌شوند که (اقدام موجود در آن) خارج از قلمرو گمرکی تلقی می‌شوند. مناطق آزاد محدوده‌هایی محصور هستند که در آنها رفتار نظارت ویژه‌ای برای کاربران^۱ فعال به منظور ارتقای صادرات کالا و خدمات وجود دارد.^{۱۴۱}

با عنایت بر تأکید مناطق آزاد ترکیه بر صادرات، مناسب است راهبردهای صادراتی این کشور را هم مورد بررسی قرار دهیم. وزارت بازرگانی کشور ترکیه در سندی حدوداً یک صفحه‌ای، راهبردهای صادراتی کشور ترکیه در سال ۲۰۲۳ را تشریح کرده است؛ در این سند، جایگاه ترکیه بین ۱۰ اقتصاد برتر جهان، دارای ۱٫۵ درصد حجم تجارت جهانی و با ۸۰ درصد نسبت صادرات به واردات تصویر شده است. این سند راهبرد و چشم‌انداز بلندمدتی برای بخش‌های تولید و صادرات ترکیه در نظر دارد؛ عناصر اساسی این استراتژی انتقال تولید از بخش‌های با فناوری پایین به بخش‌های با ارزش افزوده بالا و دستیابی به سرمایه‌گذاری‌های جدید در بخش‌های با فناوری پیشرفته است.

به طور خلاصه، «استراتژی صادرات ترکیه برای سال ۲۰۲۳» به منظور پاسخگویی به تقاضاهای امروز و آینده محیط تجاری، ساختار صادراتی مدرن و منعطف مبتنی بر فناوری پیشرفته و تحقیق و توسعه را از طریق نوسازی ساختار صادرات ترکیه هدف قرار داده است. برخی از اقدامات اساسی کشور ترکیه برای دستیابی به این اهداف عبارتند از:

- انجام پروژه‌های تحقیق و توسعه به منظور افزایش ظرفیت صادرات بخشی؛
- اجرای استراتژی تنوع بخشی در ترکیب صادرات؛
- تمرکز فعالیت‌های تجاری در بازارهای هدف؛
- افزایش ظرفیت صادراتی صنایع کوچک و متوسط (SMEها)؛
- افزایش تعداد برندهای جهانی ترکیه در جهان؛
- تامین نهاده‌های حیاتی برای صادرات؛
- ایجاد خوشه‌های بخشی برای رقابت در بازارهای بین‌المللی؛
- بهبود امکانات لجستیکی ترکیه؛
- توسعه ابزارهای مالی صادرات جدید.

آشنایی با مناطق آزاد ترکیه

بررسی اسناد و مطالعات نشان می‌دهد تعداد مناطق آزاد ترکیه در سال‌های اخیر، متغیر بوده است؛ در سال ۲۰۰۴ تعداد ۲۱ منطقه، سال ۲۰۱۸ تعداد ۱۹ منطقه و در سال ۲۰۲۲ تعداد ۱۸ منطقه آزاد در کشور ترکیه معرفی شده‌اند. در برخی از گزارش‌ها نظیر گزارش سال ۲۰۱۹ آنکتاد، تعداد مناطق آزاد یا ویژه اقتصادی در ترکیه تا ۱۰۲ منطقه نیز بر شمرده شده است، اما بررسی منابع و درگاه رسمی وزارت بازرگانی و مناطق آزاد این کشور نشان می‌دهد در حال حاضر ۱۸ منطقه آزاد فعال در ترکیه فعالیت می‌کنند؛ جدول زیر مناطق آزاد فعال کشور ترکیه در سال ۲۰۲۲ و زمان تأسیس هر منطقه را نمایش می‌دهد.

۱. براساس ماده (۳) قانون مناطق آزاد ترکیه، کاربر می‌تواند هریک از افراد حقیقی و حقوقی باشد که مجوز لازم جهت بهره‌برداری را دارا باشد و محل مشخصی را برای تجارتش داخل منطقه آزاد تهیه نموده باشد. به عبارت دیگر کاربر معادل فعال اقتصادی است.

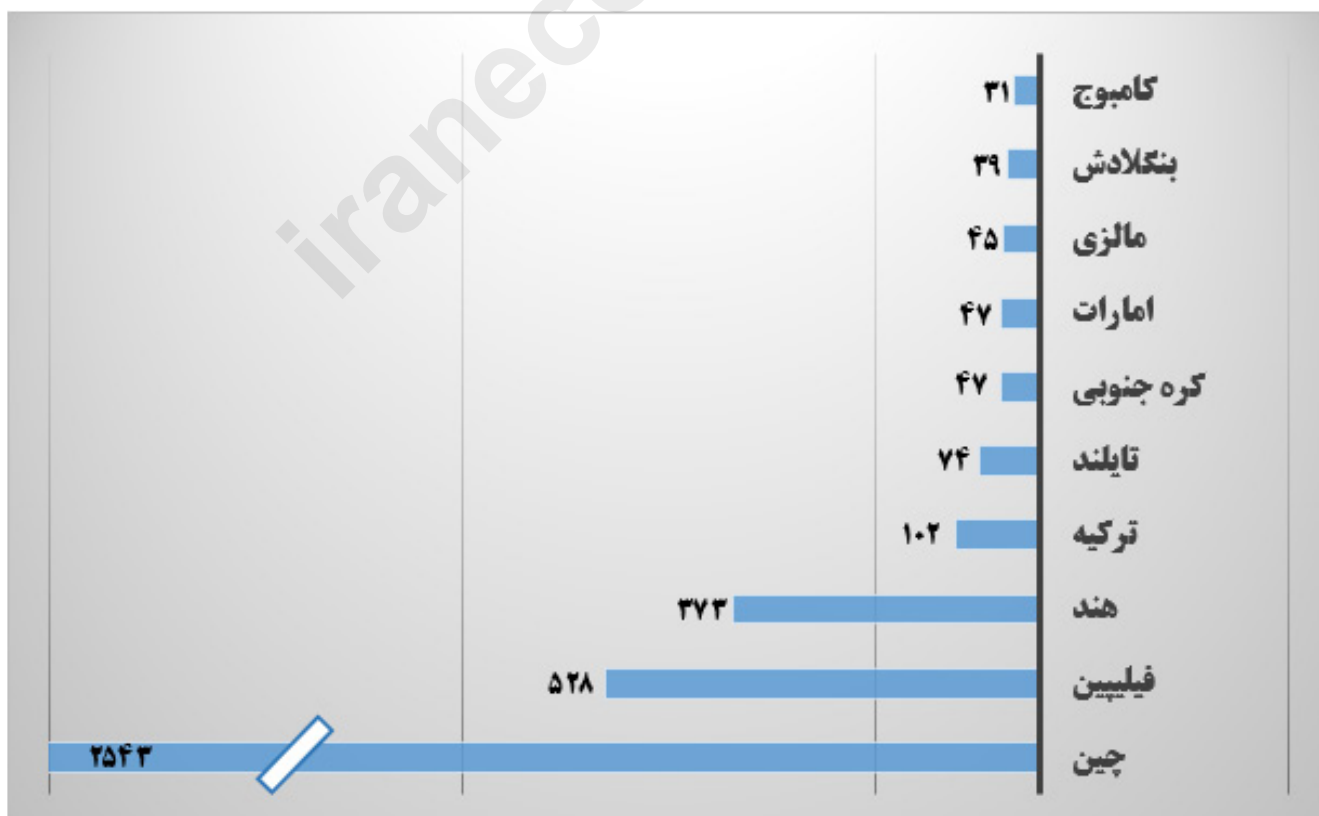
جدول ۱. مناطق آزاد کشور ترکیه

ردیف	منطقه آزاد	نام لاتین	سال تأسیس (میلادی)
۱	مرسین	MERSIN FREE ZONE	۱۹۸۵
۲	آنتالیا	ANTALYA FREE ZONE	۱۹۸۵
۳	اژه	AEGEAN FREE ZONE	۱۹۸۷
۴	فرودگاه آتاتورک استانبول	ISTANBUL ATATURK AIRPORT FREE ZONE	۱۹۹۰
۵	ترابزون	TRABZON FREE ZONE	۱۹۹۰
۶	تارکیا استانبول	ISTANBUL THRACE FREE ZONE	۱۹۹۰
۷	آدانا - یومورتالیک	ADANA YUMURTALIK FREE ZONE	۱۹۹۲
۸	صنعتی و تجاری استانبول	ISTANBUL INDUSTRY & TRADE FREE ZONE	۱۹۹۲
۹	سامسون	SAMSUN FREE ZONE	۱۹۹۵
۱۰	اروپا	EUROPE FREE ZONE	۱۹۹۶
۱۱	ریزه	RIZE FREE ZONE	۱۹۹۷
۱۲	کایسری	KAYSERİ FREE ZONE	۱۹۹۷
۱۳	ازمیر	İZMİR FREE ZONE	۱۹۹۷
۱۴	گازیانتپ (قاضی آتتپ)	GAZİANTEP FREE ZONE	۱۹۹۸
۱۵	توبیتاک - مرمره	TUBİTAK-MRC FREE ZONE	۱۹۹۹
۱۶	دنیزلی	DENİZLİ FREE ZONE	۲۰۰۰
۱۷	بورسا	BURSA FREE ZONE	۲۰۰۰
۱۸	کوسانلی	KOCAELİ FREE ZONE	۲۰۰۰

مأخذ: درگاه رسمی وزارت بازرگانی و مناطق آزاد کشور ترکیه.

نمودار زیر برآورد آنکتاد از تعداد مناطق آزاد و ویژه اقتصادی چند کشور آسیایی از جمله ترکیه در سال ۲۰۱۹ را نشان می‌دهد.

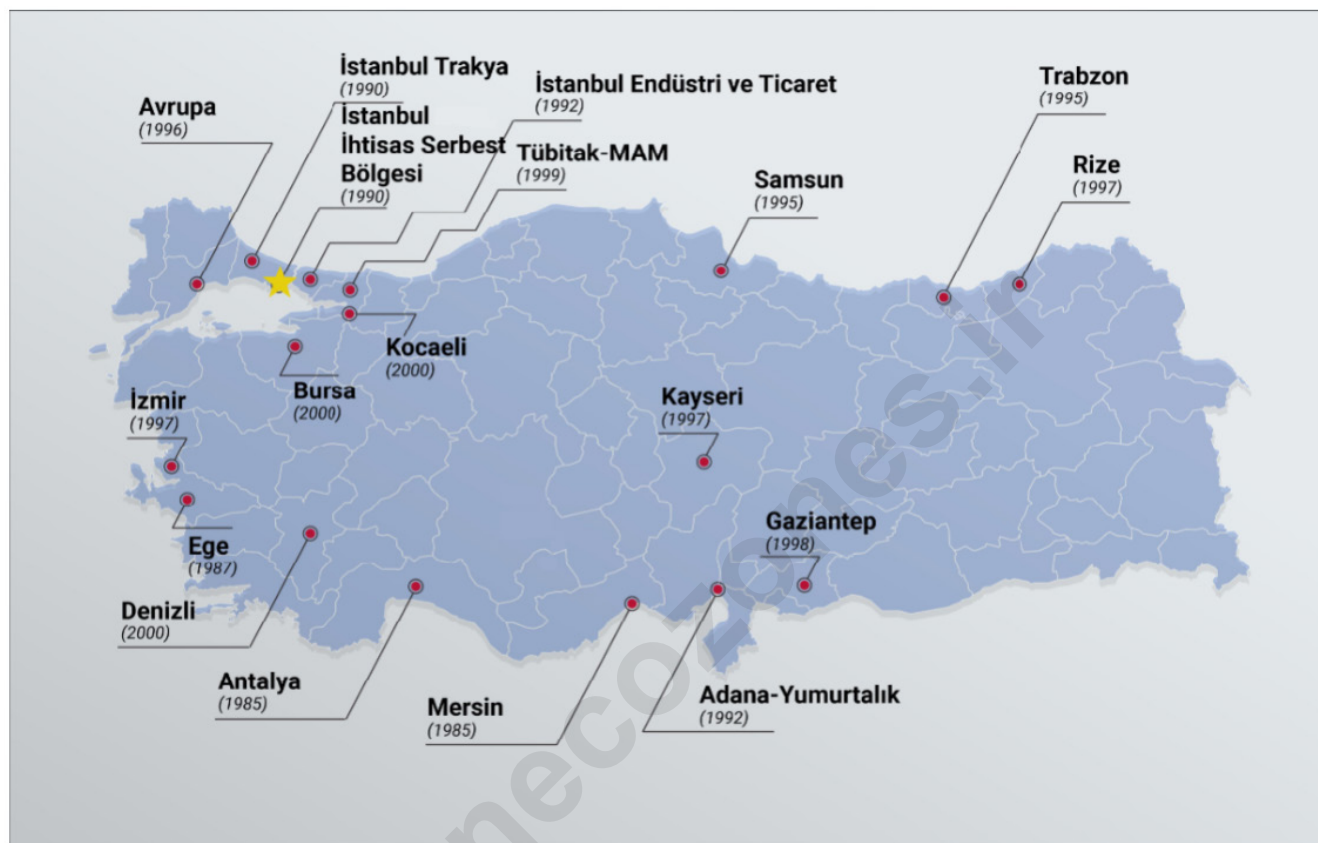
نمودار ۱. تعداد مناطق آزاد و ویژه اقتصادی در کشورهای آسیایی

مأخذ: گزارش آنکتاد (کنفرانس تجارت و توسعه سازمان ملل، UNCTAD) در سال ۲۰۱۹.

اغلب مناطق آزاد در شهرهای مرزی و بندری ترکیه قرار دارند؛ تصویر زیر، جایگاه مناطق آزاد ترکیه را در نقشه این کشور نمایش می‌دهد. همان گونه که مشاهده می‌شود تعداد قابل توجهی از مناطق آزاد در قسمت غربی این کشور ایجاد شده‌اند و بخش عمده‌ای از تجارت مناطق آزاد ترکیه نیز با کشورهای اروپایی صورت می‌پذیرد.^۱

تصویر ۱. جانمایی مناطق آزاد کشور ترکیه

مأخذ: درگاه رسمی وزارت بازرگانی و مناطق آزاد کشور ترکیه.

ترکیه برای ایجاد مناطق آزاد در سایر کشورها نیز اقدام کرده است؛ مطابق گزارش سال ۲۰۱۹ آنکتاب، در سال ۲۰۱۵ ترکیه قراردادی را با جیبوتی امضا کرد تا منطقه‌ای به وسعت ۵۰۰ هکتار ایجاد کند و شرکت‌های ترک در آن سرمایه‌گذاری کنند.^[۱۵] در قانون و مقررات مناطق آزاد ترکیه، حوزه فعالیت خاصی به‌ازای هر منطقه تعریف نشده است، اما مدیریت مناطق آزاد در وزارت بازرگانی کشور ترکیه، هر منطقه را به سمت حوزه‌های تخصصی هدایت کرده است. جدول زیر، گرایش و تمایل برخی از مناطق آزاد ترکیه به فعالیت‌های تخصصی را نشان می‌دهد.

جدول ۲. گرایش و حوزه فعالیت تخصصی برخی از مناطق آزاد ترکیه

ردیف	منطقه آزاد	گرایش و حوزه فعالیت
۱	اژه	صنعت با فناوری پیشرفته
۲	ادنا	صنایع سنگین
۳	ترابوزان	ترانزیت کالا بین اروپا و آسیای میانه
۴	استانبول	تولید و تجارت فراورده‌های چرمی
۵	فرودگاه آتاتورک استانبول	واردات و صادرات منسوجات لباس، لوازم الکترونیک و انبارداری
۶	آنتالیا	الگوی بازرگانی و توریسم
۷	مرسین	الگوی بازرگانی، محصولات پتروشیمی و شیمیایی
۸	بورسا	لوازم و قطعات خودرو

مأخذ: سند راهبردی مناطق آزاد تجاری صنعتی.^[۱۶]

۱. به تصویر شماره ۴ مراجعه شود.

براساس ماده (۶) قانون مناطق آزاد ترکیه، مناطق آزاد قسمتی از قلمرو گمرکی ترکیه محسوب می‌شوند، اما کالاهای موجود در آن خارج از مقررات و ضوابط گمرکی خواهند بود، مگر کالایی که تحت رویه‌های گمرکی (از جمله ترانزیت، گردش آزاد و ...) قرار گرفته باشند.^۱

در مناطق آزاد ترکیه عموماً فعالیت‌هایی نظیر تولید، تحقیق و توسعه (R&D)، نرم‌افزار، تجارت عمومی، انبارش و ذخیره‌سازی، بسته‌بندی، بانک و بیمه، مونتاژ و جداسازی قطعات، خدمات تعمیر و نگهداری انجام می‌پذیرد.

سرمایه‌گذاران می‌توانند از فضاها، اداری یا انبارهای اجاره‌ای با شرایط جذاب استفاده کرده و با اقدام به ساخت‌وساز کنند. تمامی زمینه‌های فعالیتی برای شرکت‌های ترکیه‌ای و همچنین مشارکت شرکت‌های خارجی مجاز است.^[۱۷]

بررسی‌ها نشان می‌دهد مناطق آزاد کشور ترکیه وسعت محدودی داشته و خارج از محدوده‌های دارای سکنه شهری و روستایی ایجاد شده‌اند؛ در ماده (۱۹) مقررات مناطق آزاد ترکیه تصریح شده **اقامت در منطقه آزاد ممنوع است**؛ برای موارد خاص و موقت (نظیر نگهبانان) باید مجوزهای مربوطه اخذ شود. لذا به منظور ورود به مناطق آزاد ترکیه نیاز به اخذ مجوز قبلی یا کارت تردد بوده و تردد افراد بدون هماهنگی ممکن نخواهد بود. در مقررات مناطق آزاد ترکیه نیز به موضوع صدور مجوز ورود و کارت‌های شناسایی براساس ضوابط دولت، به عنوان یکی از وظایف سازمان‌های مناطق آزاد اشاره شده است. برای ورودهای کوتاه و غیردائمی به منطقه به منظور جلسات، بازدیدها و موارد مشابه نیز مجوز ورود ویژه^۲ صادر می‌شود.

جدول زیر وسعت برخی از مناطق آزاد ترکیه را نمایش می‌دهد؛ همان گونه که مشاهده می‌شود، وسعت این مناطق بسیار محدود است. منطقه آزاد یومورتالیک ۵,۲ هزار هکتار، اژه ۲۲۰ هکتار، اروپا ۲۰۰ هکتار، از میر ۱۶۰ هکتار، قاضی آنتپ ۱۲۰ هکتار، مرسین ۷۷,۶ هکتار، آنتالیا ۵۳,۷ هکتار، چرم استانبول ۸,۸ هکتار، ریزه ۸,۵ هکتار، ترابوزان ۲,۴ هکتار، آکین ۲,۲ هکتار و فرودگاه آتاتورک ۱ هکتار وسعت دارند.

جدول ۳. وسعت برخی از مناطق آزاد کشور ترکیه

ردیف	نام منطقه آزاد	مساحت (هکتار)
۱	یومورتالیک	۵۲۰۰
۲	اژه	۲۲۰
۳	اروپا	۲۰۰
۴	از میر	۱۶۰
۵	قاضی آنتپ	۱۲۰
۶	مرسین	۷۷,۶
۷	آنتالیا	۵۳,۷
۸	چرم استانبول	۸,۸
۹	ریزه	۸,۵
۱۰	ترابوزان	۲,۴
۱۱	آکین	۲,۲
۱۲	فرودگاه آتاتورک	۱

مأخذ: سند راهبردی مناطق آزاد تجاری صنعتی.^[۱۸]

در تصاویر زیر، محدوده دو منطقه آزاد بندری مرسین و آنتالیا به ترتیب با وسعت‌های ۷۷ و ۵۳ هکتاری نمایش داده شده است.

۱. مطابق ماده موقت شماره ۶ قانون مذکور نیز مناطق آزاد، تا زمانی که ترکیه تبدیل به یکی از اعضای اصلی اتحادیه اروپا شود، به منظور رویه‌های گمرکی خارج از محدوده گمرک ترکیه محسوب شده، ولی در زمینه قوانین کلی همچنان به عنوان قسمتی از محدوده گمرکی ترکیه در نظر گرفته می‌شوند.

2. Special Entry Permit.

تصویر ۲. منطقه آزاد مرسین

تصویر ۳. منطقه آزاد آنتالیا

Source: Turkish free zones^[14]

عملکرد مناطق آزاد ترکیه

صادرات و واردات

مطابق جدول و نمودارهای زیر، طی سال‌های ۲۰۱۱ تا ۲۰۲۱ مجموع حجم تجارت مناطق آزاد ترکیه (با سرزمین اصلی و خارج از کشور) سالیانه بین ۱۹ تا ۲۴ میلیارد دلار بوده است.

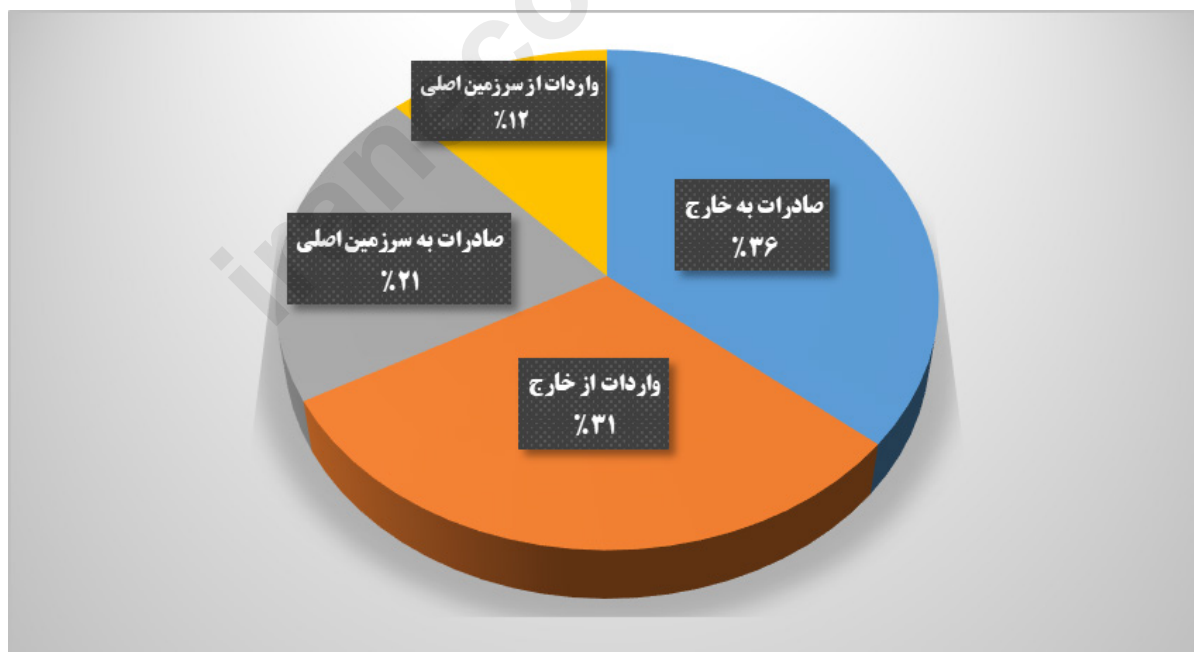
جدول ۴. واردات و صادرات مناطق آزاد ترکیه به تفکیک مبدأ و مقصد، طی سال‌های ۲۰۱۱ تا ۲۰۲۱ (میلیارد دلار)

۲۰۲۱	۲۰۲۰	۲۰۱۹	۲۰۱۸	۲۰۱۷	۲۰۱۶	۲۰۱۵	۲۰۱۴	۲۰۱۳	۲۰۱۲	۲۰۱۱	رویه
۹,۷۵	۷,۷۲	۷,۹۷	۸,۱۴	۷,۵۲	۷,۰۴	۷,۴۹	۷,۹۵	۷,۷	۷,۰۷	۶,۹۲	صادرات به خارج
۷,۰۷	۷,۰۲	۵,۶۳	۶,۴۵	۶,۴	۵,۸۶	۶,۵۴	۷,۰۵	۷,۴۹	۷,۲۵	۷,۲۵	واردات از خارج
۴,۳۲	۴,۷۲	۳,۳۷	۳,۷۶	۴,۰۷	۳,۹۹	۴,۰۱	۴,۶۸	۵,۱۶	۵,۷۵	۵,۸	صادرات به سرزمین اصلی
۳,۴۶	۲,۵۷	۲,۶۶	۲,۵۶	۲,۳۷	۲,۱۲	۲,۲	۲,۷۳	۲,۸۸	۲,۹۷	۲,۶۶	واردات از سرزمین اصلی
۲۴,۶۷	۲۲,۰۵	۱۹,۶۵	۲۰,۹۲	۲۰,۳۷	۱۹,۰۳	۲۰,۲۶	۲۲,۴۳	۲۳,۲۴	۲۳,۰۵	۲۲,۶۴	مجموع حجم تجارت

مأخذ: درگاه رسمی وزارت بازرگانی و مناطق آزاد کشور ترکیه.

حدود ۳۶ درصد از مجموع تجارت مناطق آزاد، سهم صادرات به خارج از کشور بوده و حدود ۳۱ درصد سهم واردات از خارج کشور است؛ لذا مجموعاً حدود ۶۷ درصد تجارت مناطق آزاد ترکیه، با خارج از کشور صورت می‌گیرد؛ صادرات به سرزمین اصلی و واردات از سرزمین اصلی نیز به ترتیب حدود ۲۱ و ۱۲ درصد از حجم تجارت مناطق آزاد ترکیه را به خود اختصاص داده‌اند.

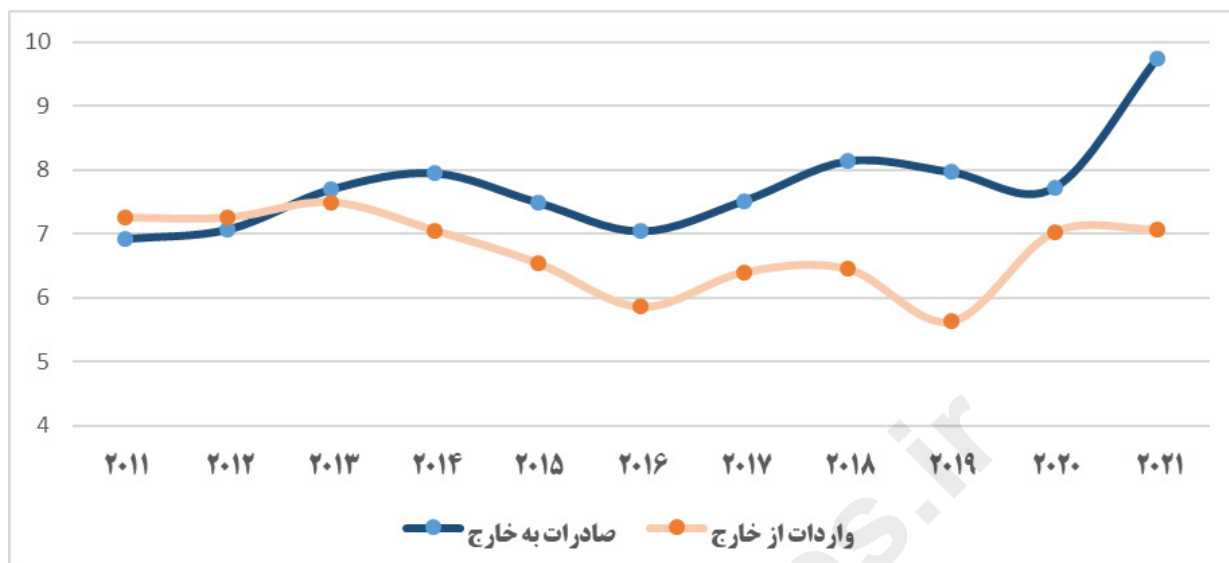
نمودار ۲. سهم سرزمین اصلی و کشور ثالث در مبادلات بازرگانی مناطق آزاد ترکیه

مأخذ: همان.

به جز سال‌های ۲۰۱۱ و ۲۰۱۲ که تراز تجاری مناطق آزاد ترکیه منفی بوده است، پس از آن در تمامی سال‌ها تراز تجارت خارجی مناطق آزاد مثبت بوده و در سال ۲۰۲۱ به بیش از ۲,۶ میلیارد دلار می‌رسد؛ در این سال مناطق آزاد ترکیه ۹,۷ میلیارد دلار صادرات به خارج از کشور و ۷,۰۷ میلیارد دلار واردات از خارج از کشور داشته‌اند. همچنین در مبادلات تجاری با سرزمین اصلی، ۴,۳ میلیارد دلار سهم صادرات از مناطق آزاد و ۳,۴ میلیارد دلار سهم واردات به مناطق بوده است.

نمودار ۳. روند صادرات و واردات مناطق آزاد ترکیه با خارج از کشور (میلیارد دلار)

مأخذ: همان.

همان گونه که اشاره شد، از حجم حدوداً ۲۴ میلیارد دلاری تجارت مناطق آزاد ترکیه در سال ۲۰۲۱، حدود ۳۰ درصد مبادلات بازرگانی با سرزمین اصلی صورت گرفته است؛ پس از آن حدود ۳۰ درصد با ۲۷ کشور عضو اتحادیه اروپا، ۹٫۸ درصد با کشورهای آسیایی (به جز غرب و جنوب غرب آسیا)، ۸ درصد با کشورهای حوزه غرب و جنوب غرب آسیا، ۷٫۷ درصد با سایر کشورهای اروپایی (خارج از اتحادیه اروپا)، ۵٫۹ درصد با امریکای شمالی، ۲٫۸ درصد با افریقای شمالی و درصدهای محدودی با سایر نقاط تجارت داشته است. مطابق جدول زیر، تراز تجاری مناطق آزاد ترکیه با کشورهای آسیایی (به جز غرب و جنوب غرب آسیا) منفی بوده، ولی در تجارت با مابقی کشورها، تراز تجاری مثبتی دارد.

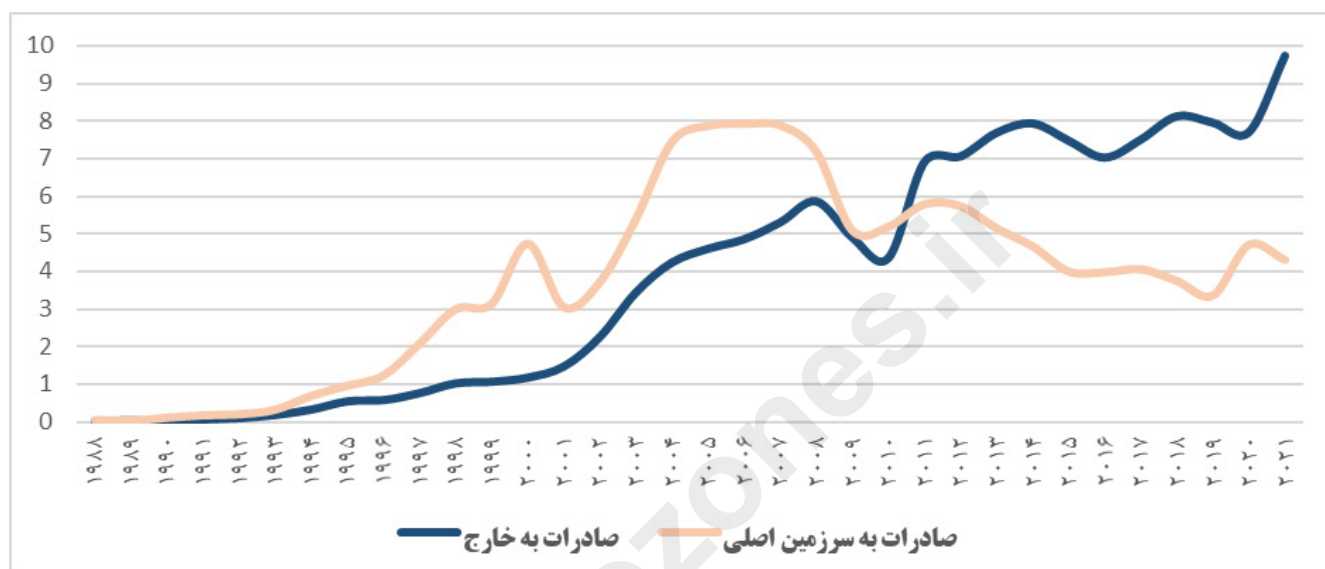
تصویر ۴. سهم کشورهای ثالث در مبادلات بازرگانی با مناطق آزاد ترکیه

ÜLKE GRUBU Country Grouping (1.000\$)	BÖLGELERE GİRİŞ Inflow to Zones 2021	PAY Share %	BÖLGELERDEN ÇIKIŞ Outflow from Zones 2021	PAY Share %	TOPLAM Total 2021	PAY Share %
AB (27) ÜLKELERİ EU (27) COUNTRIES	2.699.518	25,6	4.743.490	33,7	7.443.007	30,2
DİĞER AVRUPA (AB HARİÇ) OTHER EUROPE (EXC. EU)	889.530	8,4	1.012.323	7,2	1.901.852	7,7
DİĞER ASYA OTHER ASIA	1.835.104	17,4	566.741	4,0	2.401.845	9,8
YAKIN VE ORTA DOĞU NEAR- AND MIDDLE EAST	821.834	7,8	1.159.557	8,2	1.981.391	8,0
KUZEY AMERİKA NORTH AMERICA	392.560	3,7	1.049.602	7,5	1.442.162	5,9
LATİN AMERİKA VE KARAYİPLER LATIN AMERICA AND THE CARIBBEAN	135.059	1,3	334.894	2,4	469.953	1,9
KUZEY AFRIKA NORTH AFRICA	179.564	1,7	514.596	3,7	694.161	2,8
DİĞER AFRIKA OTHER AFRICA	12.105	0,1	181.941	1,3	194.046	0,8
AVUSTRALYA VE YENİ ZELANDA AUSTRALIA AND NEW ZEALAND	8.127	0,1	49.952	0,4	58.079	0,2
DİĞERLERİ OTHERS	99.240	0,9	141.502	1,0	240.742	1,0
TÜRKİYE TURKEY	3.465.627	32,9	4.325.235	30,7	7.790.862	31,6
TOPLAM Total	10.538.266	100	14.079.833	100	24.618.099	100

مأخذ: همان.

آمار صادرات مناطق آزاد ترکیه از بدو تأسیس تا سال ۲۰۲۱ نشان می‌دهد که مجموع روندهای صادراتی در اغلب سال‌ها افزایشی بوده است؛ همچنین تا سال ۲۰۱۰، صادرات کالای تولید شده در مناطق آزاد ترکیه به داخل کشور (سرزمین اصلی) بیشتر از صادرات از مناطق به خارج از کشور بوده است؛ اما از سال ۲۰۱۱ به بعد، ضمن کاهش صادرات به سرزمین اصلی، صادرات مناطق آزاد ترکیه به خارج از کشور افزایش یافته و فاصله بیشتری با صادرات به سرزمین اصلی پیدا می‌کند.

نمودار ۴. روند صادرات مناطق آزاد به خارج از کشور و سرزمین اصلی در ترکیه (میلیارد دلار)

مأخذ: درگاه رسمی وزارت بازرگانی و مناطق آزاد کشور ترکیه و سند مشوق‌های مالیاتی و عملکرد مناطق آزاد در ایران. [۲۰۱]

براساس آمار جدول زیر، در میان مناطق آزاد کشور ترکیه، مناطق صنعتی استانبول، اژه و فرودگاه آتاتورک بیشترین حجم تجارت را به خود اختصاص داده‌اند؛ مناطق آزاد ریزه، دنیزلی و تراپزون نیز کمترین حجم تجارت را داشته و در سال‌های اخیر، نیمه فعال یا غیر فعال بوده‌اند.

تصویر ۵. حجم تجارت مناطق آزاد ترکیه به تفکیک هر منطقه، از سال‌های ۲۰۱۶ تا ۲۰۲۱ (هزار دلار، درصد)

BÖLGELER Turkish Free Zones	2016	PAY/ Share (%)	2017	PAY/ Share (%)	2018	PAY/ Share (%)	2019	PAY/ Share (%)	2020	PAY/ Share (%)	2021	PAY/ Share (%)
(1.000\$)												
İSTANBUL ENDÜSTRİ VE TİC. Istanbul Industry & Trade	2.768.535	14,5	3.096.670	15,2	2.534.746	12,1	2.077.808	10,6	2.019.244	9,2	2.343.981	9,5
EGE Aegean	4.075.581	21,4	4.327.519	21,2	4.403.877	21,0	4.151.220	21,1	3.849.145	17,5	4.671.790	19,0
İSTANBUL İHTİSAS (AHL) Istanbul Atatürk Airport	1.096.455	5,8	1.135.613	5,6	1.077.543	5,1	602.503	3,1	3.639.047	16,5	794.056	3,2
MERSİN	2.856.284	15,0	2.935.266	14,4	2.962.452	14,2	2.801.862	14,3	2.520.963	11,4	3.352.779	13,6
İSTANBUL TRAKYA Istanbul Thrace	1.121.674	5,9	1.264.534	6,2	1.306.325	6,2	1.292.615	6,6	1.343.521	6,1	1.540.414	6,3
BURSA	1.835.456	9,6	1.766.078	8,7	1.918.151	9,2	1.901.484	9,7	1.709.448	7,7	2.113.111	8,6
AVRUPA Europe	1.972.380	10,4	2.030.141	10,0	2.309.868	11,0	2.124.837	10,8	2.016.312	9,1	2.911.817	11,8
ANTALYA	661.597	3,5	722.791	3,5	668.585	3,2	777.655	4,0	840.024	3,8	995.672	4,0
KOCAELİ	482.237	2,5	586.335	2,9	577.214	2,8	755.039	3,8	739.066	3,4	1.097.378	4,5
KAYSERİ	752.559	4,0	853.353	4,2	948.783	4,5	968.692	4,9	1.063.568	4,8	1.468.751	6,0
İZMİR	208.802	1,1	351.495	1,7	491.637	2,3	719.350	3,7	675.711	3,1	892.570	3,6
SAMSUN	80.897	0,4	81.829	0,4	141.205	0,7	108.245	0,6	159.316	0,7	173.039	0,7
ADANA YUMURTALIK	602.455	3,2	814.514	4,0	1.198.761	5,7	1.166.498	5,9	1.279.498	5,8	1.970.004	8,0
GAZİANTEP	69.575	0,4	33.245	0,2	39.388	0,2	84.749	0,4	61.617	0,3	107.026	0,4
TÜBİTAK-MAM TEKNOLOJİ TUBITAK-MAM Tech.	63.774	0,3	65.638	0,3	69.843	0,3	67.803	0,3	82.220	0,4	89.898	0,4
TRABZON	365.860	1,9	285.619	1,4	248.822	1,2	17.677	0,1	1.233	0,0	27.175	0,1
DENİZLİ	17.821	0,1	27.025	0,1	31.662	0,2	37.873	0,2	58.126	0,3	68.640	0,3
RİZE	1.136	0,0	918	0,0	202	0,0	0	0,0	8	0,0	0	0,0
TOPLAM Total	19.033.079	100	20.378.584	100	20.929.063	100	19.655.910	100	22.058.066	100	24.618.099	100

مأخذ: درگاه رسمی وزارت بازرگانی و مناطق آزاد کشور ترکیه.

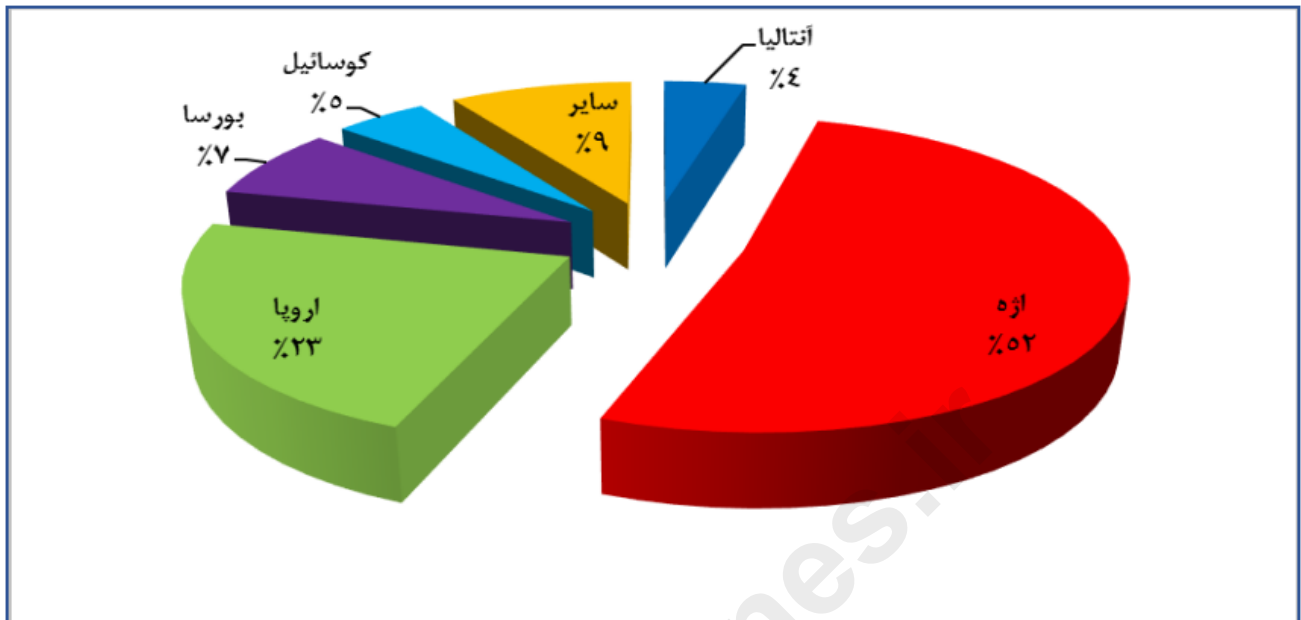
با عنایت به حجم تجارت خارجی کشور ترکیه که به حدود ۴۰۰ میلیارد دلار در سال می‌رسد، مناطق آزاد این کشور با حدود ۱۷ میلیارد دلار تجارت خارجی سالیانه، تنها حدود ۴,۵ درصد از تجارت خارجی کشور ترکیه به خود اختصاص داده‌اند.

جذب سرمایه‌گذاری

در درگاه‌های رسمی وزارت بازرگانی و مناطق آزاد ترکیه، آمار به‌روزی از میزان سرمایه‌گذاری در مناطق آزاد ترکیه منتشر نشده است، اما در حوزه صدور مجوز فعالیت، از میان ۲۸۰۲ مجوز صادر شده در سال ۲۰۲۱، تعداد ۷۳۷ مجوز (معادل ۲۶ درصد) مربوط به سرمایه‌گذاران خارجی است. آمار سال‌های گذشته حاکی از این است که با وجود تمام مزایا و جذابیت‌هایی که مناطق آزاد ترکیه برای سرمایه‌گذاران خارجی داشته‌اند، مجموع سرمایه‌گذاری مستقیم خارجی در این مناطق در دوره زمانی ۱۹۸۸ تا ۲۰۱۱، تنها ۱,۳ میلیارد دلار بوده است. در سال ۲۰۱۱، در حالی که تقریباً ۳۰ هزار شرکت با سرمایه‌گذاری خارجی در کشور ترکیه آغاز به فعالیت کردند؛ از این تعداد، تنها حدود ۵۰۰ شرکت در مناطق آزاد فعال بودند. سهم مشارکت شرکت‌های خارجی در مناطق آزاد در حدود ۲ درصد گزارش شده است. همچنین، هنگامی که در سال ۲۰۱۱، ترکیه ۱۵,۸ میلیارد دلار سرمایه‌گذاری خارجی جذب کرد، سهم مناطق آزاد از این مقدار تنها ۱,۱ درصد (۱۸۱ میلیون دلار) بود. بخش قابل توجهی از سرمایه‌گذاری خارجی در مناطق آزاد ترکیه، مربوطه به منطقه آزاد اژه است.^[۲۱]

نمودار ۵. نسبت سرمایه‌گذاری خارجی در مناطق آزاد ترکیه در سال ۲۰۱۲

مأخذ: بررسی تجربه آزادسازی در ترکیه با تأکید بر عملکرد مناطق آزاد. [۲۳]

اشتغال

بنابر گزارش وزارت اقتصاد ترکیه، میزان اشتغال ایجاد شده در مناطق آزاد این کشور در سال ۲۰۱۰، تعداد ۴۴,۶۵۸ نفر بوده و این عدد در سال ۲۰۱۵ به ۶۲,۲۳۴ نفر رسیده است. در واقع طی ۵ سال، تعداد افراد استخدام شده در این مناطق، ۱,۴ برابر شده و روند ایجاد اشتغال در مناطق مذکور در این بازه زمانی صعودی بوده است. [۲۳]

تا سال ۲۰۲۱ مجموعاً ۸۵,۲۴۸ نفر در مناطق آزاد ترکیه شاغل هستند که از این میان، ۲۵ درصد سهم منطقه آزاد اژه (بیش از ۲۱ هزار نفر)، ۱۴ درصد سهم منطقه آزاد بورسا، ۱۱ درصد سهم منطقه آزاد مرسین، ۷,۱ درصد سهم منطقه آزاد استانبول، ۷ درصد سهم منطقه آزاد اروپا، ۶,۷ درصد سهم منطقه آزاد آنتالیا و ۶,۵ درصد سهم منطقه آزاد کی سری بوده و مابقی مناطق نیز سهم محدودتری از اشتغال دارند. منطقه آزاد ریزه با ۲ نفر اشتغال، در حالت نیمه فعال قرار دارد. با وجود اینکه ایجاد اشتغال از اهداف اصلی تأسیس مناطق آزاد در ترکیه نبوده، با این حال روند ایجاد اشتغال در این مناطق همواره صعودی بوده است. [۲۴]

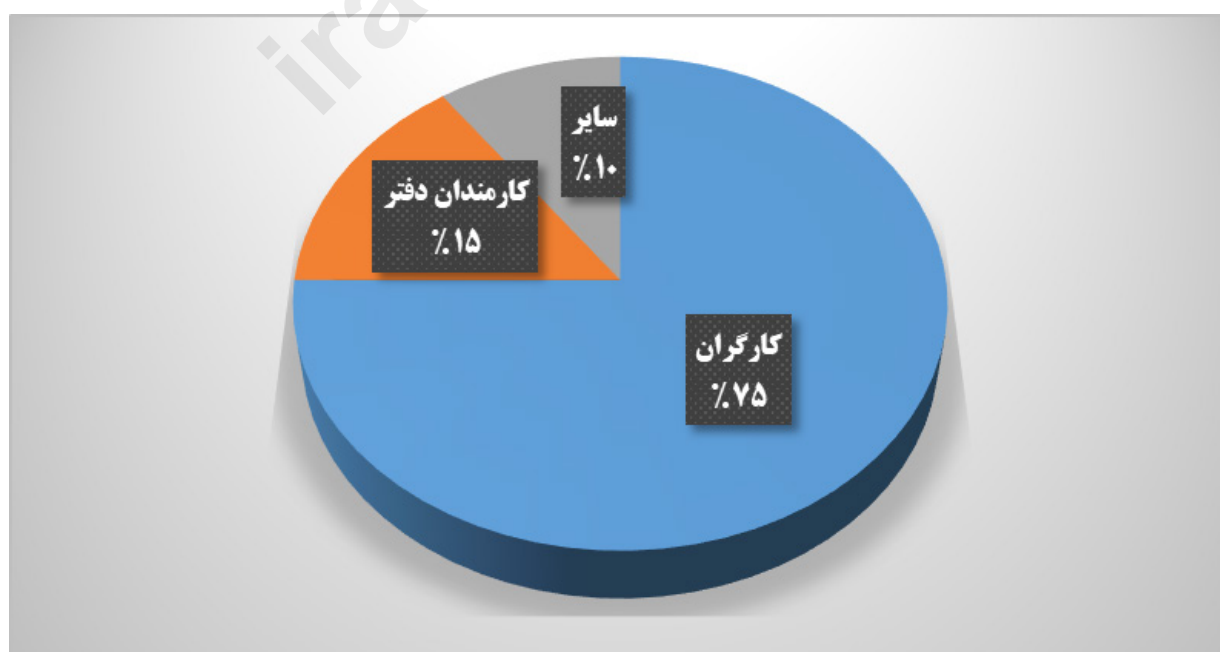
تصویر ۶. آمار اشتغال به تفکیک مناطق آزاد به تفکیک منطقه و نوع اشتغال (نفر-درصد)

BÖLGELER Turkish Free Zones	2019					2020					2021				
	İŞÇİ Worker	BÜRO PERS. Office Staff	DİĞER Others	TOPLAM Total	DEĞİŞİM/ Change (%)	İŞÇİ Worker	BÜRO PERS. Office Staff	DİĞER Others	TOPLAM Total	DEĞİŞİM/ Change (%)	İŞÇİ Worker	BÜRO PERS. Office Staff	DİĞER Others	TOPLAM Total	PAYI/ Share (%)
EGE Aegean	15.772	3.589	1.046	20.407	0,1	15.583	3.609	1.236	20.428	6,1	16.577	3.918	1.186	21.681	25,4
BURSA	8.405	1.218	284	9.907	15,9	9.971	1.246	267	11.484	5,6	10.519	1.318	291	12.128	14,2
MERSİN	7.918	976	2.107	11.001	-2,3	8.186	959	1.603	10.748	-10,7	7.355	944	1.304	9.603	11,3
ANTALYA	3.646	733	712	5.091	5,1	3.808	779	765	5.352	7,4	3.888	834	1.028	5.750	6,7
İSTANBUL ENDÜSTRİ VE TİC. Istanbul Industry & Trade	4.718	641	0	5.359	-3,6	4.526	641	0	5.167	16,6	5.368	657	0	6.025	7,1
KOCAELİ	461	284	1.018	1.763	91,5	812	327	2.237	3.376	27,5	877	359	3.067	4.303	5,0
TÜBİTAK-MAM TEKNOLOJİ TUBITAK-MAM Tech.	1.203	377	28	1.608	3,0	1.245	381	30	1.656	23,9	1.520	418	114	2.052	2,4
AVRUPA Europe	3.772	828	0	4.600	0,0	3.772	828	0	4.600	30,0	4.700	1.278	0	5.978	7,0
KAYSERİ	4.070	539	157	4.766	19,3	4.945	572	169	5.686	-2,8	4.825	613	89	5.527	6,5
İZMİR	2.948	699	197	3.844	24,1	3.898	580	293	4.771	5,1	4.115	630	267	5.012	5,9
İSTANBUL TRAKYA Istanbul Thrace	2.268	692	34	2.994	8,6	2.427	781	43	3.251	12,6	2.719	875	68	3.662	4,3
İSTANBUL İHTİSAS (AHL) Istanbul Specialized (AAP)	500	462	173	1.135	29,8	635	738	100	1.473	21,7	667	1.025	100	1.792	2,1
ADANA YUMURTALIK	907	104	121	1.132	-7,3	861	105	83	1.049	-1,4	844	100	90	1.034	1,2
SAMSUN	280	30	0	310	-45,5	143	26	0	169	45,6	209	37	0	246	0,3
GAZİANTEP	152	50	4	206	17,0	178	55	8	241	18,7	211	65	10	286	0,3
TRABZON	0	0	54	54	-63,0	0	0	20	20	270,0	0	0	74	74	0,1
DENİZLİ	23	9	1	33	142,4	55	17	8	80	16,3	59	18	16	93	0,1
RİZE	0	4	0	4	-50,0	0	2	0	2	0,0	0	2	0	2	0,0
TOPLAM Total	57.043	11.235	5.936	74.214	7,2	61.045	11.646	6.862	79.553	7,2	64.453	13.091	7.704	85.248	100

مأخذ: درگاه رسمی وزارت بازرگانی و مناطق آزاد کشور ترکیه.

مطابق جدول فوق، حدود ۷۵ درصد از شاغلان مناطق آزاد ترکیه را کارگران تشکیل می‌دهند؛ ۱۵ درصد سهم کارمندان دفتری بوده و ۱۰ درصد به سایر مشاغلان فعالیت دارند.

نمودار ۶. سهم انواع اشتغال در مناطق آزاد ترکیه

مأخذ: همان.

صدور مجوز و حوزه‌های فعالیت

مطابق جدول زیر، آمار مناطق آزاد ترکیه نشان می‌دهد در سال ۲۰۲۱ میلادی مجموعاً تعداد ۲۸۰۲ مجوز فعالیت صادر شده است که حدود ۲۶ درصد آن مربوط به سرمایه‌گذاران خارجی بوده است.

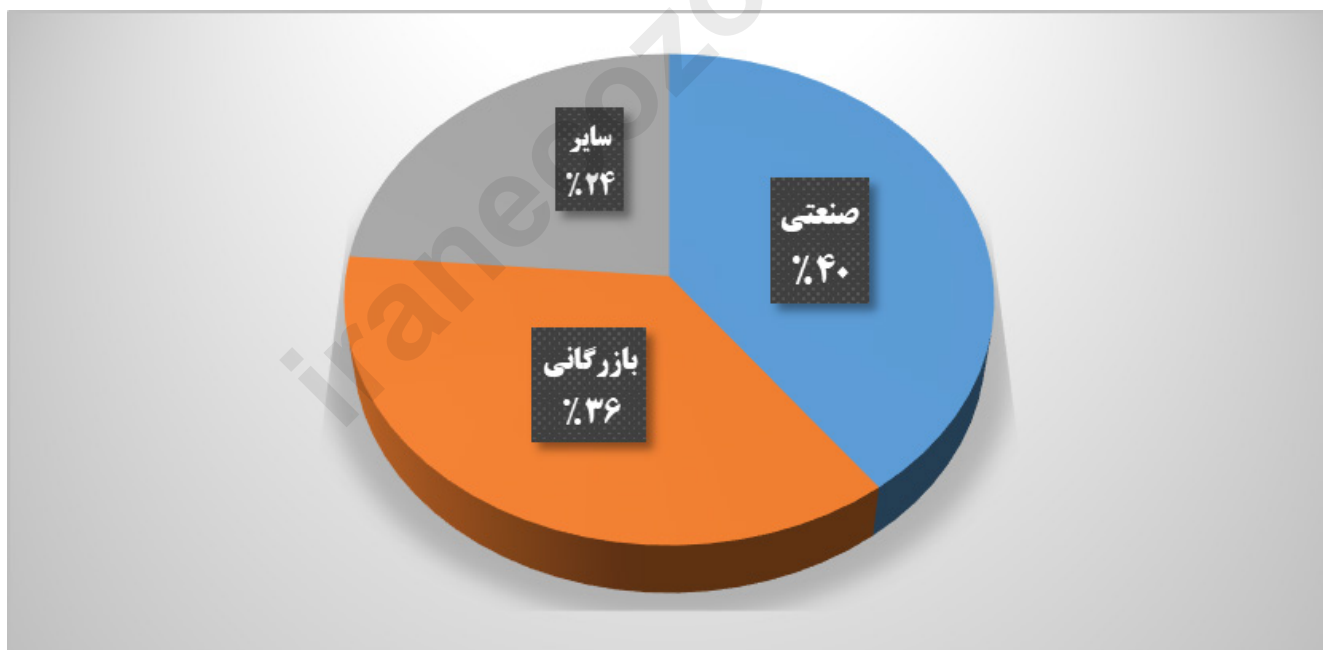
جدول ۵. تعداد مجوزهای فعالیت صادر شده در مناطق ترکیه در سال ۲۰۲۱

حوزه فعالیت	داخلی	خارجی	مجموع
تولیدی	۸۰۵	۳۱۰	۱۱۱۵
بازرگانی	۷۳۹	۲۸۴	۱۰۲۳
سایر	۵۲۱	۱۴۳	۶۶۴
مجموع	۲۰۶۵	۷۳۷	۲۸۰۲

مأخذ: همان.

همچنین حدود ۴۰ درصد مجوزها برای فعالیت در حوزه تولید، ۳۶ درصد برای فعالیت در حوزه بازرگانی و ۲۴ درصد برای فعالیت در سایر حوزه‌ها صادر شده است.

نمودار ۷. مجوزهای فعالیت صادر شده در مناطق آزاد ترکیه به تفکیک حوزه فعالیت سال ۲۰۲۱

مأخذ: همان.

در سال ۲۰۲۱ حدود ۹۴ درصد تجارت مناطق آزاد ترکیه، در بخش صنعت شکل گرفته است؛ ۵،۵ درصد سهم حوزه کشاورزی و کمتر از ۱ درصد سهم معادن و اکتشافات معدنی است. در بخش صنعت نیز حدود ۸۵ درصد سهم تولیدات صنعتی، ۶،۶ درصد فراوری محصولات کشاورزی و ۲،۳ درصد سهم فراوری محصولات نفتی است.

جدول ۶. حجم تجارت مناطق آزاد ترکیه به تفکیک بخش‌های اقتصادی (میلیارد دلار)

سال ۲۰۲۱				سال ۲۰۱۵				
نسبت	کل	صادرات	واردات	نسبت	کل	صادرات	واردات	
۵۵٪	۱,۳۶	۰,۶۶۵	۰,۷	۱۰٪	۲,۰۸۲	۱,۱۶	۰,۹۱	۱. کشاورزی
۵,۳٪	۱,۳۱	۰,۶۴۲	۰,۶۶۵	۱۰٪	۲,۰۳	۱,۱۴	۰,۸۸	الف) سبزیجات
۰	۰,۰۲۴	۰,۰۰۵	۰,۰۱۸	۰	۰,۰۲۵	۰,۰۰۸	۰,۰۱۷	ب) محصولات دامی
۰	۰,۰۰۰۶	۰,۰۰۰۳	۰,۰۰۰۲	۰	۰,۰۰۳	۰,۰۰۲	۰,۰۰۱	ج) محصولات دریایی
۰	۰,۰۳	۰,۰۱۷	۰,۰۱۴	۰	۰,۰۲۲	۰,۰۱۱	۰,۰۱۱	د) محصولات جنگلی
۰	۰,۰۹۵	۰,۰۳۴	۰,۰۶	۰	۰,۰۵۹	۰,۰۱۵	۰,۰۴۲	۲. سنگ و معدن
۹۴٪	۲۳,۱۵۵	۱۳,۳۷۹	۹,۷۷	۸۹٪	۱۸,۱۱	۱۰,۳۲	۷,۸	۳. صنعت
۶,۶٪	۱,۶۴	۰,۸۵	۰,۷۸۹	۶٪	۱,۱۱	۰,۵۹۹	۰,۵۱۸	الف) محصولات کشاورزی فراوری‌شده
۲٪	۰,۴۹۹	۰,۲۹۷	۰,۲۰۲	۱٪	۰,۲۹۱	۰,۱۴	۰,۱۵	ب) فراورده‌های نفتی
۸۵٪	۲۱,۰۱۶	۱۲,۲۳۲	۸,۷۹۳	۸۲٪	۱۶,۷	۹,۵۸	۷,۱۲	ج) محصولات صنعتی
۱۰۰٪	۲۴,۶۱۸	۱۴,۰۷۹	۱۰,۵۳۸	۱۰۰٪	۲۰,۲۶	۱۱,۵	۸,۷۵	کل

مأخذ: همان.

در سال ۲۰۱۵ این نسبت‌ها تفاوت اندکی با نسبت‌های سال ۲۰۲۱ دارد؛ بخش‌های صنعت، کشاورزی و معادن به ترتیب ۸۹ درصد، ۱۰ درصد و کمتر از ۱ درصد را به خود اختصاص داده‌اند. مجموع حجم تجارت در سال ۲۰۱۵ حدود ۲۰ میلیارد دلار و در سال ۲۰۲۱ حدود ۲۴ میلیارد دلار بوده است.

قواعد و مقررات مناطق آزاد ترکیه

در این بخش به بررسی برخی از قوانین و مقررات مهم مناطق آزاد می‌پردازیم. مانند مقررات حوزه واگذاری و اجاره زمین، مشوق‌ها و معافیت‌ها، نحوه ایجاد و اداره مناطق آزاد. مناطق آزاد کشور ترکیه دارای یک قانون^[۲۵] ۱۳ ماده‌ای (به همراه ۱۵ ماده موقت) و مقررات ۶۱ ماده‌ای (به همراه ۵ ماده موقت) هستند که جمعاً در ۳۳ صفحه به زبان انگلیسی و ترکی منتشر شده و تقریباً تمامی نیاز سرمایه‌گذاران را پوشش می‌دهد. قانون و مقررات مناطق آزاد در سال ۱۹۸۵ تصویب و در سال‌هایی نظیر سال ۲۰۰۲ و ۲۰۱۰ اصلاح شده‌اند.

اجاره و واگذاری اراضی

بر اساس ماده (۵) قانون مناطق آزاد ترکیه، زمین و امکانات مورد نیاز در مناطق آزاد ممکن است در راستای قانون سلب مالکیت^۱ استفاده شوند. افراد حقیقی و حقوقی داخلی یا خارجی که در محدوده مناطق آزاد فعالیت می‌کنند، باید فعالیت آنها توسط معاونت تجارت خارجی مورد تأیید قرار گیرد. زمین و ساختمان‌ها می‌تواند به سرمایه‌گذاران و فعالین مناطق آزاد برای ۴۹ سال اجاره داده شود یا در اختیار آنها قرار بگیرد. تمام قوانین و مجوزهای دیگر مرتبط با استفاده از زمین مانند طراحی، ساخت‌وساز، بهره‌مندی از ساختمان‌ها و نصب و راه‌اندازی‌های لازم در محدوده مناطق آزاد، توسط مدیر هماهنگ‌کننده منطقه، صادر و مورد نظارت قرار می‌گیرد.

با توجه به وسعت محدود و حجم بالای فعالیت اقتصادی در مناطق آزاد ترکیه، معمولاً هزینه واگذاری یا اجاره اراضی بالا هستند. بازه ارزش و هزینه اجاره اراضی مناطق آزاد ترکیه متناسب با منطقه آزاد، کاربری و مساحت زمین، به صورت سالیانه تعیین و به صورت عمومی منتشر می‌شود. برای مثال هزینه اجاره اراضی تولیدی در منطقه آزاد اژه (که یکی از بهترین مناطق آزاد ترکیه است) در قسمت شماره ۱ این منطقه از ۲,۴ تا ۷,۶ دلار به ازای هر متر مربع در سال ۲۰۲۲ منتشر شده است؛ هزینه دقیق و جزئیات آن متناسب با شرایط زمین، توسط اداره کل منطقه تعیین می‌شود.

بررسی‌ها نشان می‌دهد در برخی از مناطق آزاد ترکیه، امکان واگذاری زمین وجود دارد. در این صورت حق فروش و یا اجاره ملک برای سرمایه‌گذار وجود خواهد داشت، لکن این معامله فقط بر اساس قیمت مصوب صورت می‌پذیرد تا انگیزه‌های سودجویانه و سفته‌بازی در آن کاهش یابد. از سوی دیگر با توجه به قیمت بالای زمین در این مناطق، غالباً خرید زمین به صرفه نبوده و واحدهای تولیدی اقدام به اجاره می‌کنند. مناطقی مانند بورس، دنیزلی، اروپا، گازانتپ، تارکیا استانبول (در سال ۲۰۱۲) در زمره مناطق دارای فروش زمین هستند.^[۲۶] در جدول زیر، برای مناطقی که امکان واگذاری زمین در آنها در سال ۲۰۲۲ وجود دارد، قیمت فروش زمین نیز مشخص شده است. شایان ذکر است واحدهای تجاری و اداری آماده موجود در مناطق، به مدت ۱۰ سال برای فعالیت‌های تجاری و ۲۰ سال برای فعالیت‌های تولیدی اجاره داده می‌شوند، اما چنانچه سرمایه‌گذار خود اقدام به احداث کند، قرارداد اجاره برای فعالیت‌های تجاری ۲۰ ساله و برای فعالیت‌های تولیدی ۳۰ ساله خواهد بود. قراردادها تا ۹۹ سال قابل تمدید است.^[۲۷]

1. Expropriation Law.

تصویر ۷. هزینه واگذاری و اجاره برخی از مناطق آزاد ترکیه در سال ۲۰۲۲

	ADANA YUMURTALIK FZ	ANTALYA FZ	AVRUPA FZ	BURSA FZ	DENİZLİ FZ	EGE FZ
Open Area (Production)	2,20-2,75 \$/sqm/year	2,66 \$/sqm/year	Sale: 90-200 \$/sqm Rent: 4,00 \$/sqm/year	Sale: 500 \$/sqm	Sale: 30 \$/sqm Rent: 1,37 \$/sqm/year	I. Part: 2,475-7,623 \$/sqm/year II. Part: 9,15-15 \$/sqm/year
Open Area (Commercial)	2,75-3,30 \$/sqm/year	2,66 \$/sqm/year	Sale: 90-200 \$/sqm Rent: 4,00 \$/sqm/year	Sale: 500 \$/sqm	Rent: 4,00 \$/sqm/year	I. Part: 2,475-7,623 \$/sqm/year II. Part: 9,15-15 \$/sqm/year
Closed Area 0-1000 m²	Prod.: 3,50 - 3,80 \$/sqm/month Office: 6,00 \$/sqm/month	3,65-4,00 \$/sqm/month	Sale: 300 - 1.100 \$/sqm Rent: 6,00-13,00 \$/sqm/month (0-960 sqm)	Sale: 7500 \$/sqm Office: 9,00 \$/sqm/month Other: 4,50-6,50 \$/sqm/month	1,92-5,50 \$/sqm/month	I. Part. Office: 2.730-14.460 \$/sqm/year 8,275-70,688 \$/module/year II. Part. Office: 55 \$/sqm/year Modular Office : 75 \$/sqm/year
Closed Area 1000-5000 m²	3,00 \$/sqm/month	3,15-3,65 \$/sqm/month	5,50 \$/sqm/month (961-1200 sqm) 4,80 \$/sqm/month (+1201 sqm)	Other: 3,50 \$/sqm/month (+1000 sqm)		I. Part 67,800-88,125 \$/module/year Special Facility: 55 \$/sqm/year II. Part. Modular Office : 75 \$/sqm/year
Closed Area 5000+ m²	2,50 \$/sqm/month	3,15 ,00 \$/sqm/month	4,80 \$/sqm/month (+1201 sqm)			II. Part. Modular Office 70 \$/sqm/year
Open Stock Area 2018/4	3,30 \$/sqm/month	0,55-1,90 \$/sqm/month	3,00 \$/sqm/month	3,00-3,50 \$/sqm/month	1,10 \$/sqm/month	1,88-3,86 \$/sqm/month
Open Storage Area 94/6	24,00 \$/sqm/year		3,00 \$/sqm/month	39 \$/sqm/year (100-999sqm) 33 \$/sqm/yil (+1000 sqm)	3,26 - 4,35 \$/sqm/year	60 \$/sqm/year
Warehouse	Closed: 2,50-4,00 \$/sqm/month	1,50-4,00 \$/sqm/month	Over the cost of the goods	3,50-8,00 \$/sqm/month	3,96 - 6,00 \$/sqm/month	Closed: 5,51-14,33 \$/sqm/month Modular: 16,550-48,000 \$/module/year Private Warehouse Building 50 70 \$/sqm/year

مأخذ: همان.

مشوق‌ها و معافیت‌ها

مناطق آزاد به منظور جذب سرمایه، از مشوق‌های مختلفی استفاده می‌کنند؛ مشوق‌هایی نظیر تأمین و تکمیل زیرساخت، حمایت‌های قانونی از سرمایه‌گذار، آزادی ورود و خروج سرمایه، واگذاری یا اجاره بلندمدت زمین، معافیت‌های مالیاتی و گمرک و در مناطق آزاد ترکیه درآمدهای حاصل از فعالیت در مناطق آزاد به راحتی و با آزادی کامل قابل انتقال به داخل خاک ترکیه و یا کشورهای دیگر است و نیاز به اخذ مجوز نیست. همچنین مطابق آنچه در بخش قبلی اشاره شد، واحدهای تجاری و اداری آماده موجود در مناطق، به مدت ۱۰ سال برای فعالیت‌های تجاری و ۲۰ سال برای فعالیت‌های تولیدی اجاره داده می‌شوند، اما چنانچه سرمایه‌گذار خود اقدام به احداث کند، قرارداد اجاره برای فعالیت‌های تجاری ۲۰ ساله و برای فعالیت‌های تولیدی ۳۰ ساله خواهد بود. قراردادها تا ۹۹ سال قابل تمدید است.^[۲۸] در ادامه به مشوق‌ها و معافیت‌های مالیاتی گمرکی پرداخته می‌شود:

الف) مشوق‌های مالیاتی

تخفیفات و معافیت‌های مالیاتی در مناطق آزاد ترکیه عبارتند از:

- درآمدهای حاصل از فعالیت‌های تولیدی در مناطق آزاد ترکیه از مالیات بر درآمد معاف است؛ (از سال ۲۰۰۹ به بعد، صرفاً تولیدکنندگانی که ۸۵ درصد از تولیدات‌شان صادر شده است، از پرداخت مالیات بر درآمد معافند).
- معافیت مالیات بر حقوق ماهیانه پرسنل (۱۵ تا ۳۵ درصد) و معافیت مالیات بر شرکت‌ها (۲۰ درصد)؛ (نرخ استاندارد مالیات بر شرکت‌ها در ترکیه در سال ۲۰۱۵، به میزان ۲۵ درصد بوده است؛ همچنین جهت اعمال معافیت مالیات بر درآمد حقوق، شرکت تولیدی باید حداقل ۸۵ درصد از ارزش FOB کل محصولات خود را صادر نماید)^۱
- کالاها و مواد اولیه‌ای که از دیگر کشورها وارد منطقه آزاد می‌شوند از پرداخت عوارض گمرکی و مالیات بر ارزش افزوده معافند؛

۱. براساس ماده موقت شماره ۳ قانون مناطق آزاد ترکیه، هیئت وزیران این اختیار را دارد که نرخ صادرات را تا ۵۰ درصد کاهش دهد یا تا حد قانونی افزایش دهد.

- کلیه معاملات و فعالیت‌های بانکی از مالیات معاف است؛
- خدمات آب، برق، گاز، مخابرات و زیرساخت‌ها از مالیات بر ارزش افزوده معافند؛
- معافیت از مالیات بر ارزش افزوده.

(برای تمامی مبادلات انجام شده در منطقه آزاد معافیت از مالیات بر ارزش افزوده برقرار است؛ در مناطق آزاد تکنولوژی، عرضه کالاها و خدمات توسط کارآفرینان مستقر در این مناطق از مالیات بر ارزش افزوده معافند، به شرطی که تولید این کالاها و خدمات در خود منطقه آزاد اتفاق افتاده باشد؛ خرید مواد اولیه و نهاده‌ها از خود کشور ترکیه و سایر کشورها و ورود آنها به مناطق آزاد معاف از مالیات بر ارزش افزوده می‌باشد).^[۳۰ و ۳۱]

البته براساس ماده (۱۴) قانون مناطق آزاد ترکیه، در صورت اعلام درآمدهای حاصل از فعالیت‌های خارج از منطقه به عنوان درآمد حاصل در منطقه و یا ارائه اسناد خلاف واقع یا گمراه کننده برای فرار مالیاتی، مجوز فعالیت متخلفان تعلیق یا لغو می‌شود. مطابق ماده (۲۳) مقررات مذکور کاربرانی که در منطقه آزاد فعالیت می‌کنند، موظفند طبق ضوابط عمومی مالیات بر درآمد و مفاد قانون تشریفات مالیاتی، نظام ثبت و ضبط دفاتر را رعایت نمایند. همان گونه که مشاهده می‌شود، شفافیت شرط اول بهره‌مندی از معافیت بوده و معافیت‌های مالیاتی با رویکرد حمایت از تولید و صادرات، به صورت هدفمند اعطا شده است.

ب) ضوابط و معافیت‌های گمرکی

در ماده (۶) قانون مناطق آزاد ترکیه تصریح شده است مناطق آزاد، قسمتی از قلمرو گمرکی ترکیه محسوب می‌شوند، اما کالاهای موجود در آن خارج از مقررات و ضوابط گمرکی (پرداخت حقوق ورودی، اعمال سیاست‌های تجاری و قوانین مبادله) خواهند بود، مگر کالایی که تحت رویه‌های گمرکی کشور (از جمله ترانزیت، گردش آزاد و ...) قرار گرفته باشند. همچنین مطابق ماده (۳۰) مقررات مناطق آزاد ترکیه، با کالاهایی که از ترکیه به این منطقه ارسال می‌شوند، طبق نظام تجارت خارجی رفتار شده و صادراتی محسوب می‌شوند؛ اما این سیاست‌های تجارت خارجی در مورد معاملات بین مناطق آزاد و سایر کشورها یا معاملات بین مناطق آزاد با یکدیگر اعمال نمی‌شود.

لذا ورود کالا به محدوده مناطق آزاد از پرداخت حقوق ورودی و محدودیت‌های عمومی کشور ترکیه مستثنا هستند.

البته براساس ماده (۱۴) مقررات مناطق آزاد ترکیه، در صورتی که کالایی بر خلاف مقررات به مناطق وارد شود و یا مغایرتی میان موجودی کالا با اسناد و میزان اظهار شده تا سقف ۵ درصد وجود داشته باشد (کمبود یا بیش بود)، گمرک در جریان قرار گرفته و مجوز فعالیت متخلفان تعلیق یا لغو می‌شود. براساس ماده (۲۰) مقررات مذکور، در مواردی که گمرک لازم بداند، محل کار و انبارهای کاربران همواره می‌تواند توسط کمیسیون (که توسط این اداره کل منطقه آزاد تشکیل می‌شود) مورد بازرسی قرار گیرد. همچنین در این ماده اشاره شده که گمرک در ساعات اداری اقدام به فعالیت کرده، ولی در صورت نیاز، کاربران می‌توانند درخواست خود را برای انجام تشریفات گمرکی خارج از ساعات اداری به گمرک اعلام کنند.

نحوه ایجاد و اداره مناطق آزاد

مطابق ماده (۲) قانون مناطق آزاد ترکیه، صلاحیت تعیین محل و محدوده مناطق آزاد (که براساس قانون ایجاد شده‌اند) بر عهده هیئت وزیران است. هیئت وزیران مجوز تأسیس و بهره‌برداری از مناطق آزاد را به آژانس‌ها و مؤسسات عمومی، اشخاص حقیقی یا حقوقی مقیم یا غیرمقیم می‌دهد.

همچنین براساس ماده (۶) مقررات مناطق آزاد ترکیه، وسعت مناطق آزاد براساس مصوبه هیئت وزیران تعیین می‌شود و تبادل کالا میان مناطق آزاد دارای بندر، به شرط آنکه منطقه مبدأ و مقصد تحت نظارت گمرک باشند، از نظر تشریفات گمرکی از مقررات مناطق آزاد تبعیت می‌نماید.

براساس ماده موقت شماره ۲ قانون مذکور، تاریخ شروع به کار رسمی منطقه آزاد، روزی است که ایجاد حصار کشی محیطی، برج مراقبت و دروازه ورودی به پایان برسد و اداره اجرایی منطقه، پلیس و گمرک وظایف خود را شروع کنند.

شایان ذکر است اداره کل مناطق آزاد در سال ۱۹۸۳ در چارچوب سازمان نخست‌وزیری تأسیس شد. پس از کش و قوس‌های مختلف و انتقال به معاونت‌های خزانه‌داری یا بازرگانی نخست‌وزیری،^[۳۱] در نهایت اداره کل مناطق آزاد در ساختار وزارت بازرگانی جایگاه خود را تثبیت کرده است.

هیئت هماهنگی مناطق آزاد با ریاست معاون وزارت بازرگانی خارجی و عضویت نمایندگان اداره کل مناطق آزاد، وزارت مالیه، معاونت امور گمرکی، معاونت امور دریایی (اداره کل حمل و نقل دریایی و اداره کل کشتی‌سازی)، وزارت امور داخله (اداره پلیس)، آژانس حمایت و ترویج سرمایه‌گذاری ترکیه، مجمع صادرکنندگان ترکیه و اتحادیه اتاق‌ها و کالاهای ترکیه (رئیس مجمع مناطق آزاد ترکیه) تشکیل می‌شود.

هیئت مذکور حداقل سالی یک بار به دعوت رئیس تشکیل جلسه می‌دهد؛ دبیرخانه هیئت، توسط اداره کل مناطق آزاد دایر می‌شود. هیئت هماهنگی به‌طور کلی فعالیت‌های انجام شده در مناطق را ارزیابی می‌کند، راهبردها و پیشنهادهایی را به منظور بهبود مناطق و حل مشکلات آنها تدوین می‌کند. تصمیمات اتخاذ شده در صورت جلسه گزارش و با امضای اعضا متعاقباً به اداره کل مناطق آزاد ارسال می‌شود.^۱

۱. هیئت هماهنگی مناطق آزاد ماده (۴) الف (روزنامه رسمی شماره ۲۷۵۶۰ و مورخ ۱۳۸۹/۰۴/۲۲).

ادارات مناطق آزاد به موجب ماده (۵) مقررات (شماره ۴۰۵۹) مستقیماً تابع معاونت بازرگانی خارجی (وزارت بازرگانی ترکیه) هستند. برخی از وظایف و اختیارات ادارات مناطق آزاد به شرح زیر است:

(الف) اعطای کلیه مجوزها در خصوص استفاده از حریم اراضی، برنامه ریزی، ساخت و بهره برداری از ساختمانها و تأسیسات؛
(ب) تأمین درآمدهای منطقه آزاد جهت واریز به حساب ویژه، افتتاح حساب نزد بانکها و انجام مراحل مربوط؛
(ج) اطمینان از هماهنگی برای انجام وظایف در جهت منافع عمومی از قبیل گمرک، امنیتی، کارگری، تأمین اجتماعی، بهره برداری بندری، خدمات ارتباطی و بهداشتی؛

(د) نظارت و کنترل بر رویه های انجام شده براساس شرایط «قراردادهای بهره برداری» و «قراردادهای تأسیس و بهره برداری» مصوب بین معاونت بازرگانی خارجی و شرکت های بهره بردار یا مجری (اپراتور)^۱ یا مؤسس-بهره بردار (اپراتور) و نیز مواردی که بین شرکت های مذکور وضع می شود و قراردادهایی که بین سایر کاربران، شرکت های دولتی و خصوصی وضع شده اند؛

(ه) آماده سازی و تهیه هزینه های خدمات، اجاره و یا قیمت فروش که توسط بهره بردار یا مؤسس-بهره بردار تهیه شده است؛
(و) اعطای مجوز ورود و مجوز ورود ویژه؛

(ز) تأیید قراردادهای اجاره یا فروش اشخاص حقوقی یا حقیقی که برای اخذ پروانه بهره برداری مناسب تشخیص داده می شوند؛

(ح) ارزیابی فعالیت های منطقه و ارائه نتایج فعالیت های انجام شده سالیانه در گزارش های میان دوره ای، ارائه گزارش فعالیت ها و حساب های سالیانه همراه با جداول، پیوست ها و توضیحات لازم مبنی بر عواید حساب ویژه به اداره کل؛

(ط) خروج کالاهای قابل مبادله و دارایی های ثابت (در مهلت های مقرر در آیین نامه) بنگاه هایی که پروانه بهره برداری آنها باطل یا منقضی شده است؛
مدیر منطقه تمام اقدامات لازم را برای اطمینان از انجام وظایف مندرج در آیین نامه و اجرای رویه هایی که باید مطابق با قانون باشد، انجام می دهد. مدیر منطقه مسئولیت کلیه نظارت ها، بازرسی ها و اجرای این وظایف را برعهده دارد.^[۳۲]

براساس ماده (۵۰) مقررات مناطق آزاد ترکیه، انجام فعالیت های خدماتی مختلف از قبیل نمایندگی بیمه، کارگزاران حمل و نقل، کارگزاران گمرک، مشاوران مالی، حسابداران رسمی، حسابداران، کارشناسان خوداشتغال و سایر فعالیت های خدماتی که به تأیید اداره کل می رسد، با اخذ «پروانه بهره برداری» و همچنین با تهیه «مجوز ورود» (از اداره منطقه) می تواند در منطقه انجام شود.

لذا ادارات کل مناطق آزاد که ذیل وزارت بازرگانی ترکیه قرار دارند، وظایفی نظیر صدور مجوز فعالیت، هماهنگی، کنترل و نظارت بر مناطق را برعهده دارند، ولی شرکت های بهره بردار (اپراتور) که اقدام به ایجاد (مؤسس-اپراتور) و یا تکمیل زیرساخت های هر منطقه آزاد کرده اند، از بخش خصوصی هستند؛ این شرکت ها غالباً از طریق قراردادهای ساخت و بهره برداری یا BOT^۲ در هر منطقه اقدام به ارائه خدمات، اخذ درآمد و سود و تکمیل زیرساخت های مورد نیاز مناطق می کنند.

براساس ماده (۷) قانون مناطق آزاد ترکیه، درآمد مناطق آزاد از محل های زیر تأمین می شود:

● صدور مجوزها،

● اخذ عوارض به میزان ۰/۱ درصد ارزش CIF^۳ کالای وارداتی (به منطقه از خارج از کشور) و هزینه ۰/۹ درصد ارزش کالای صادراتی از منطقه آزاد ترکیه،

● پرداخت هایی براساس قراردادهای بسته شده با افراد حقیقی و موجودیت های حقیقی فعال در مناطق آزاد،

● سایر دریافتی ها از طریق سرمایه گذاری و

براساس ماده (۱۳) قانون مذکور از آنجا که ترتیب امور در این قانون به آیین نامه های دولتی واگذار شده است، در نظر گرفتن موارد مربوط به سازمان ها، مالیات ها، قدرت و مسئولیت هریک از اپراتورهای مناطق آزاد، یا اعطا و ملغی کردن مجوز هریک از اپراتورهای مناطق، در نظر گرفتن نگهداری صنایع و برندهای تجاری، در نظر گرفتن هرگونه حقوق و پرداختی به حساب ویژه، در نظر گرفتن اصول مربوط به اداره فعالیت های مناطق آزاد، در نظر گرفتن اجازه ورود به منطقه و کارت های شناسایی و در نظر گرفتن اصول کاری و هرگونه موضوع مرتبط دیگر به مناطق آزاد توسط مقررات دولتی مشخص می شود.

۱. براساس ماده (۳) قانون مناطق آزاد ترکیه، اپراتور می تواند هر مؤسسه عمومی یا آژانسی باشد، خواه ساکن و خواه غیرساکن در منطقه همچنین کلیه افراد حقیقی و حقوقی که برای ایجاد منطقه آزاد انتخاب شوند.

۲. ساخت، بهره برداری و واگذاری (Build-Operate-Transfer).

۳. هزینه خرید کالا در مبدأ به علاوه هزینه بیمه و هزینه حمل و نقل (Cost Insurance Freight).

جمع‌بندی و ارائه پیشنهاد

بررسی مناطق آزاد کشور ترکیه برخی از نقاط قوت و ضعف و همچنین وجود فراز و نشیب در عملکرد این مناطق را به‌مانشان داد؛ مناطق آزاد ترکیه در حوزه‌هایی نظیر تراز تجاری، تولید، صادرات و اشتغال عملکرد مناسبی داشتند، اما در حوزه جذب سرمایه‌گذاری خارجی و افزایش حجم تجارت خارجی کشور، با نقطه مطلوب فاصله دارند.^۱

نحوه ایجاد، فعالیت و اداره مناطق آزاد ترکیه ویژگی‌های مثبت و جالبی دارد که می‌تواند مورد توجه مجریان و تصمیم‌گیران حوزه مناطق آزاد کشور قرار گیرد:

۱- سیاست‌های اقتصادی و راهبردهای صادراتی

مناطق آزاد ترکیه در راستای تغییرات و اصلاحات کلان در حوزه سیاست‌های اقتصادی و تجاری شکل گرفتند؛ به عبارت دیگر، مناطق آزاد یک قطعه از پازل سیاست توسعه صادرات و پیوستن ترکیه به اقتصاد آزاد بوده است. لذا تدوین استراتژی‌های توسعه صادراتی و جانمایی جایگاه ایران در آینده سیاسی و اقتصادی منطقه و جهان، می‌تواند نقش ابزارهای مختلف از جمله مناطق آزاد را مشخص کند. تعدد اهداف و انتظارات در سایه عدم تبیین و تدوین سیاست‌های راهبردی تجاری و اقتصادی، نقش و جایگاه مناطق آزاد ایران را همچنان در هاله‌ای از ابهام قرار خواهد داد؛ به عبارت دیگر صرف ایجاد مناطق آزاد بدون تأمین الزامات و تبیین راهبردهای مورد نیاز، نتیجه‌بخش نخواهد بود.

۲- ایجاد مناطق آزاد

کشور ترکیه در ابتدای اصلاحات اقتصادی خود، ۲۱ منطقه را برای ایجاد مناطق آزاد تعیین کرد؛ پس از ۴۱ سال نه‌تنها تعداد این مناطق افزایش نیافت، بلکه تعدادی از مناطق اولیه به حالت غیرفعال درآمد؛ در سال ۲۰۲۲ تعداد ۱۸ منطقه آزاد فعال در این کشور وجود دارد. در کشور ما مطالعات و آمایش جامعی از تعداد و جانمایی مناطق آزاد مورد نیاز وجود ندارد؛ بنابراین نه‌تنها مناطق ناموفق تعلیق نمی‌شوند، بلکه بنابه پیگیری برخی مقامات منطقه‌ای یا ملی روند ایجاد مناطق آزاد و ویژه اقتصادی در حال افزایش است؛ طی ۳۲ سال اخیر حدود ۱۶ منطقه آزاد و ۸۰ منطقه ویژه اقتصادی در ایران به تصویب رسیده است و همچنان پیشنهادها، طرح‌ها و لوایحی مبنی بر افزایش تعداد و وسعت این مناطق در حال پیگیری و تصویب هستند.

۳- توسعه ملی یا محلی؟

مناطق آزاد ترکیه با رویکرد توسعه ملی و با اهداف مشخصی ایجاد شدند: ۱. افزایش سرمایه‌گذاری و تولید صادرات محور، ۲. سرعت بخشیدن به ورود فناوری و سرمایه‌گذاری مستقیم خارجی به ترکیه، ۳. هدایت فعالیت‌های اقتصادی به سمت صادرات، ۴. توسعه تجارت بین‌المللی و بهبود عملکرد ترکیه در سطح تجارت جهانی. در بند «۱۱» سیاست‌های کلی اقتصاد مقاومتی (ابلاغی سال ۱۳۹۲) نیز به اهداف مشابهی اشاره شده است؛ یعنی توسعه حوزه عمل مناطق آزاد و ویژه اقتصادی کشور به‌منظور ۱. انتقال فناوری‌های پیشرفته، ۲. گسترش و تسهیل تولید، ۳. صادرات کالا و خدمات و ۴. تأمین نیازهای ضروری و منابع مالی از خارج، اما ماده (۱) قانون مناطق چگونگی اداره مناطق آزاد تجاری صنعتی ایران (مصوب سال ۱۳۷۲) به اهداف دیگری ناظر به توسعه محلی نیز تأکید دارد؛ مواردی نظیر تسریع در انجام امور زیربنایی، عمران و آبادانی، افزایش درآمد عمومی و ارائه خدمات عمومی. بر این اساس با توجه به عدم موفقیت مناطق آزاد ایران در جذب سرمایه و توسعه تولید صادرات محور، این مناطق به مواردی نظیر محرومیت‌زدایی و توسعه نسبی زیرساخت شهری از طریق واردات کالا و فروش زمین روی آورده‌اند؛ این روش با فلسفه مناطق آزاد فاصله زیادی داشته و لزوماً در حوزه توسعه محلی نیز با موفقیت همراه نبوده است.

۴- شهرک‌های صنعتی

مناطق آزاد کشور ترکیه همانند شهرک‌هایی صنعتی هستند که امتیازات مالی و گمرکی نیز به‌منظور جذب سرمایه به آن اضافه شده است. این مناطق دارای وسعت محدود بوده، خارج از مناطق شهری و روستایی قرار دارند، یکپارچه (فاقد محدوده‌های منفصل) هستند، اقامت در آنها ممنوع است و حتی ورود به این مناطق نیازمند اخذ مجوزهای قبلی باشد. در تعدادی از مناطق آزاد ترکیه، فعالیت‌های تخصصی (نظیر منسوجات، چرم و ...) صورت می‌گیرد. البته مناطق ویژه اقتصادی ایران در برخی موارد فوق‌الذکر شرایط مشابهی دارند، اما مناطق آزاد ایران متأسفانه از وسعت بسیار بالایی برخوردارند و اغلب مناطق آزاد^۲ شامل مناطق مسکونی، پاساژهای تجاری، هتل‌ها و مراکز اقامتی، گردشگری و تفریحی هستند. همچنین مناطق آزاد ایران دارای امتیازات

۱. شاید یکی از اصلی‌ترین دلایل آن تعمیم و توسعه امتیازات مشابه در سرزمین اصلی ترکیه است.

۲. به جز ۷ منطقه آزاد مصوب مجمع تشخیص مصلحت نظام در سال ۱۴۰۰ که پس از پیگیری مکرر کارشناسان در فرایند تصویب (از سال ۱۳۹۵ تا ۱۴۰۰)، وسعت اغلب مناطق نسبت به پیشنهاد اولیه دولت کاهش یافت، بخش قابل‌توجهی از مناطق مسکونی از آن خارج شد، تردد خودرو دارای پلاک منطقه آزاد و عرضه مسافری کالای خارجی محدود و ممنوع شد.

و ضوابط مجزای دیگری نظیر امتیاز تردد خودرو با پلاک مناطق آزاد، مقررات راهنمایی و رانندگی، آیین نامه نظام صنفی و ... هستند. مناطق آزاد ایران فاقد حوزه تخصصی بوده و به صورت عمومی شامل تمامی فعالیت های تجاری و صنعتی خواهند شد.

۵- مدل درآمدی-معافیتی

منابع مناطق آزاد ترکیه علاوه بر مواردی نظیر صدور مجوز، انعقاد قرارداد و سرمایه گذاری، از اخذ عوارض بر واردات و صادرات کالا تأمین می شود؛ از واردات کالا معادل ۰,۱ درصد ارزش کالا و از صادرات کالا معادل ۰,۹ درصد ارزش کالا؛ لذا با افزایش صادرات، درآمد مناطق آزاد افزایش می یابد. از سوی دیگر با عنایت به عدم امکان خرده فروشی و عدم عرضه کالا به مسافران در مناطق آزاد ترکیه، واردات کالای نهایی به محدوده این مناطق توجیهی نداشته و غالباً مواد اولیه، قطعات و ماشین آلات خط تولید وارد می شود که عوارض کمتری نسبت به صادرات کالا از آنها اخذ می شود؛ در صورت ورود کالای خارجی به کشور ترکیه (سرزمین اصلی)، باید حقوق ورودی مربوطه به صورت کامل پرداخت شود؛ معافیت های مالیاتی شرکت های تولیدی نیز به افزایش سهم صادرات وابسته است؛ لذا در مدل درآمدی-معافیتی مناطق آزاد ترکیه، صرفاً توسعه تولید و صادرات کالا به خارج از کشور می تواند حالت بهینه ای را برای فعالان اقتصادی و مناطق آزاد به ارمغان بیاورد.

بررسی صورت های مالی مناطق آزاد ایران نشان می دهد بخش عمده ای از منابع و درآمد محقق شده مناطق آزاد از طریق فروش زمین و واردات کالا تأمین می شود. تولید و صادرات کالا منفعت قابل توجهی برای سازمان مناطق آزاد نخواهد داشت و بر این اساس توسعه واردات^۱ و ارزش زمین (از طریق ساخت پاساژ، هتل و ...) می تواند درآمد مناطق را افزایش دهد. از سوی دیگر بر اساس ماده (۱۳) قانون چگونگی اداره مناطق آزاد، معافیت مالیاتی به تمامی فعالان اقتصادی مناطق آزاد و ویژه اقتصادی تعلق می گیرد؛ به عبارت دیگر این معافیت به صورت هدفمند در اختیار تولید و صادرات مناطق آزاد قرار نگرفته است. همچنین امکان خرده فروشی و عرضه کالای خارجی به مسافران در مناطق آزاد ایران وجود دارد. لذا در مدل درآمدی-معافیتی مناطق آزاد ایران، واردات کالا برای مناطق آزاد و فعالان اقتصادی صرفه بیشتری خواهد داشت.

۶- معافیت در ازای شفافیت

علی رغم ارائه معافیت های مالیاتی و گمرکی در مناطق آزاد ترکیه، اما اطلاعات فعالیت مالی و کالایی باید شفاف باشد و در صورت بروز مغایرت، با متخلفان برخورد خواهد شد. قانون و مقررات مناطق آزاد ترکیه ظرفیت بازرسی از دفاتر حسابرسی فعالان اقتصادی و انبارها در مناطق آزاد را نیز پیش بینی کرده است؛ به عبارت دیگر علی رغم آنکه کالاهای موجود در این مناطق خارج از مقررات و ضوابط گمرکی هستند، اما محدوده مناطق آزاد به عنوان قسمتی از قلمرو گمرکی، تحت نظارت گمرک ترکیه قرار دارند.

در مناطق آزاد ایران، مطابق بند «ت» ماده (۱۳۲) قانون مالیات های مستقیم (مصوب سال ۱۳۹۴) شرط بهره مندی از معافیت مالیاتی، ارائه اظهارنامه مالیاتی با نرخ صفر است که البته به صورت کامل اجرایی نشده است. همچنین گمرک ایران در محدوده مناطق آزاد و مبادی مناطق آزاد با خارج از کشور استقرار عملیاتی ندارد. شایان ذکر است مطابق ماده (۲۰) قانون تشکیل و اداره مناطق ویژه اقتصادی ایران، این مناطق خارج از قلمرو گمرکی محسوب می شوند.

۷- مالیات بر ارزش افزوده

در مناطق آزاد ترکیه، معافیت از مالیات بر ارزش افزوده برقرار است، لکن در مناطق آزاد و ویژه اقتصادی ایران، از سال ۱۴۰۰ این معافیت لغو شد، هر چند که در صورت صادرات کالا به خارج، از معافیت مذکور بهره مند خواهند شد. این اقدام به دلیل افزایش شفافیت در زنجیره مالی و کالایی کشور انجام گرفت. متأسفانه در سال های اخیر حجم سوء استفاده ها و فرارهای مالیاتی در مناطق آزاد و ویژه افزایش یافته بود.

در صورت تفکیک نظام پولی و مالی مناطق آزاد از سرزمین اصلی (که مستلزم کاهش وسعت مناطق نیز است)، می توان امتیازات و معافیت های مالی مناطق آزاد را به صورت بهتری برای جذب سرمایه و بی اثر کردن تحریم ها، اجرا کرد.

۸- اطلاع رسانی

درگاه (وبسایت) رسمی وزارت بازرگانی و مناطق آزاد ترکیه، قانون، مقررات، هزینه اجاره و واگذاری زمین، اسامی و راه های ارتباطی با مدیران مربوطه هر منطقه، اطلاعات و آمار عملکرد مناطق آزاد را به صورت عمومی منتشر می کند. علاوه بر آن، اغلب مناطق دارای سایت مجزایی برای معرفی فرصت های سرمایه گذاری و شرایط آن منطقه هستند. این مطالب و گزارش ها که به زبان های انگلیسی و ترکی ارائه می شود، نقش موثری در آگاهی و تصمیم سرمایه گذاران برای ورود به مناطق آزاد ترکیه دارد.

۱. واردات به محدوده مناطق آزاد یا واردات کالای تجاری به سرزمین اصلی از طریق مناطق آزاد (تبصره «۲»).

مناطق آزاد ایران هم می‌توانند فرصت‌های سرمایه‌گذاری، هزینه‌ها، آمارها و اطلاعات عملکردی را به صورت شفاف و با زبان‌های بین‌المللی به صورت عمومی منتشر کنند.

۹ ساختار مناطق آزاد

ادارات کل مناطق آزاد ترکیه ذیل یکی از معاونت‌های وزارت بازرگانی دولت ترکیه قرار دارند. هر چند به منظور نظارت و افزایش هماهنگی، هیئت هماهنگی مناطق آزاد متشکل از ادارات و وزارتخانه‌های مختلف تشکیل می‌شود. براساس مقررات ترکیه، ایجاد و تکمیل زیرساخت مناطق آزاد بر عهده اپراتور است. اپراتور می‌تواند هر مؤسسه عمومی یا آژانسی باشد، خواه ساکن و خواه غیر ساکن در منطقه همچنین کلیه افراد حقیقی و حقوقی که برای ایجاد منطقه آزاد انتخاب شوند. لذا شرکت‌های بهره‌بردار (اپراتور) که اقدام به ایجاد (مؤسس-اپراتور) و یا تکمیل زیرساخت‌های هر منطقه آزاد کرده‌اند، از بخش خصوصی هستند.

در ایران براساس ماده (۶۵) قانون احکام دائمی برنامه‌های توسعه کشور، مدیران سازمان‌های مناطق آزاد به نمایندگی از طرف دولت، بالاترین مقام منطقه محسوب می‌شوند و کلیه وظایف، اختیارات و مسئولیت‌های دستگاه‌های اجرایی دولتی مستقر در این مناطق به استثنای نهادهای دفاعی و امنیتی به عهده آنهاست. اعضای هیئت مدیره توسط هیئت وزیران انتخاب خواهند شد و مدیرعامل سازمان که ریاست هیئت مدیره را به عهده خواهد داشت، به موجب حکم ریاست جمهوری و از میان اعضای هیئت مدیره منصوب می‌شود، البته سازمان متولی مناطق ویژه اقتصادی ایران می‌تواند بخش‌های دولتی یا اشخاص حقوقی غیردولتی باشند. هیئت وزیران (شورای عالی مناطق آزاد و ویژه اقتصادی) وظیفه نظارت، هماهنگی و مصوبات مربوطه را بر عهده دارد.^۱ تداخل در وظایف و اختیارات سازمان‌های مناطق آزاد ایران با سایر نهادها (نظیر فرمانداری، شهرداری، سازمان بنادر، گمرک و ...) یکی از چالش‌های اصلی مناطق آزاد ایران است.

با عنایت به مطالب فوق، به نظر می‌رسد چالش‌هایی نظیر عدم تدوین راهبرد توسعه صنعتی کشور و عدم شفافیت، بر عملکرد مناطق آزاد بسیار تأثیرگذار است؛ اما شاید بتوان تمرکز بر توسعه محلی و استفاده از سازمان‌های مناطق آزاد به عنوان سازمان‌های عمران منطقه‌ای را مؤثرترین چالش بر عملکرد مناطق آزاد ایران دانست. در نتیجه این نگاه (که با بند «۱۱» سیاست‌های کلی اقتصاد مقاومتی منطبق نیست) تعداد زیادی مناطق آزاد با وسعت بالا و در مناطق محروم یا فاقد زیرساخت ایجاد می‌شوند. این مناطق فاقد زیرساخت و فاقد اهداف تخصصی، طبیعتاً در جذب سرمایه، فناوری پیشرفته و تولید صادرات محور ناکام خواهند بود، ولی با کسب درآمد از طریق فروش زمین و واردات کالا، منابع بیشتری را محدوده‌های مرزی سرازیر می‌کند. این در حالی است که در مناطق آزاد موفق جهان همانند برخی از مناطق موفق کشور ترکیه، مناطق آزاد با نگاه توسعه ملی در محدوده‌های تخصصی و دارای زیرساخت آغاز به فعالیت کرده و در نتیجه عملکرد موفق در حوزه‌های جذب سرمایه، انتقال فناوری و تولیدات صادرات محور، طبیعتاً آثار آن متوجه مناطق همجوار نیز خواهد بود.

بنابراین بسیاری از معضلات مناطق آزاد ایران نظیر تداخل در وظایف و اختیارات سازمان‌های مناطق با سایر دستگاه‌ها، مکان‌یابی نامناسب، وسعت بالا، تعدد مناطق آزاد و تمایل به افزایش مکرر تعداد و وسعت مناطق، عدم وجود زیرساخت مورد نیاز، افزایش امکان تخلفات (فرار مالیاتی و قاچاق کالا و ارز) و ... ناشی از نوع نگاه تصمیم‌گیران به مقوله مناطق آزاد است؛ نگاهی که در آن صرفاً بر کسب امتیاز منطقه‌ای تمرکز شده و سازمان‌های مناطق آزاد در حد سازمان‌های عمران منطقه‌ای شناخته خواهند شد. از این رو باز تعریف جایگاه نقش مناطق آزاد براساس اهداف اصلی و سیاست‌های کلی و همچنین اجماع نظر مسئولان و مجریان کشور بر آن، می‌تواند بر عملکرد این مناطق به صورت قابل توجهی مؤثر باشد.

۱. شایان ذکر است براساس ماده (۲۳) قانون برنامه ششم توسعه (که در قانون بودجه سال ۱۴۰۱ هم تکرار شد) ساختار دبیرخانه شورای عالی مناطق آزاد و ویژه به وزارت امور اقتصادی و دارایی منتقل شد و وزیر ذی‌ربط مسئول اجرای قوانین مرتبط با حوزه مناطق آزاد تجاری-صنعتی و ویژه اقتصادی خواهد بود.

1. Guangwen 2003.
۲. بهرام دیده‌ور، مناطق آزاد تجاری: ایران، ترکیه، اسفندماه سال ۱۳۸۸.
۳. درگاه رسمی وزارت بازرگانی ترکیه www.trade.gov.tr
۴. درگاه رسمی مناطق آزاد ترکیه www.trade.gov.tr/free-zones
5. Onis, 1992.
6. Turkish Ministry of Economy, 2017.
7. www.dtm.gov.tr.
8. Tuzmen, 2005.
۹. مشوق‌های مالیاتی و عملکرد مناطق آزاد در ایران؛ سازمان امور مالیاتی، معاونت پژوهش، برنامه‌ریزی و امور بین‌الملل؛ ۱۳۹۴.
۱۰. (Siroen, 2014) مقایسه عملکرد مناطق آزاد تجاری موفق دنیا و ایران و بررسی میزان دستیابی به اهداف ایجاد این مناطق در ایران؛ وزارت امور اقتصادی و دارایی، معاونت امور اقتصادی دفتر تحقیقات و سیاست‌های پولی و بازرگانی؛ اردیبهشت‌ماه سال ۱۳۹۵.
۱۱. فراتحلیل مطالعات مناطق آزاد، معاونت پژوهش‌های اقتصادی، دفتر مطالعات اقتصادی؛ مرکز پژوهش‌های مجلس شورای اسلامی، مهرماه ۱۳۹۵، ص ۱۰۰.
۱۲. مناطق آزاد تجاری، جلد اول: گزارش بین‌الملل؛ مؤسسه عالی آموزش و پژوهش مدیریت و برنامه‌ریزی، معاونت پژوهشی-دفتر طرح‌های پژوهشی، مجری: آقای علیرضا ساعدی؛ بهمن ۱۳۹۴، ص ۱۵.
13. Kavalak, 2012.
۱۴. درگاه رسمی مناطق آزاد ترکیه www.trade.gov.tr/free-zones
15. Word Investment Report 2019", United Nations Conference on Trade and Development (UNCTAD), 2019.
۱۶. «سند راهبردی مناطق آزاد تجاری صنعتی»، دبیرخانه شورای عالی مناطق آزاد تجاری صنعتی و ویژه اقتصادی، ویرایش پنجم، دی‌ماه ۱۳۹۴.
۱۷. درگاه رسمی مناطق آزاد ترکیه www.trade.gov.tr/free-zones
۱۸. «سند راهبردی مناطق آزاد تجاری صنعتی»، دبیرخانه شورای عالی مناطق آزاد تجاری صنعتی و ویژه اقتصادی، ویرایش پنجم، دی‌ماه ۱۳۹۴.
19. "Turkish free zones", Edvar Mum, General Manager Mersin Free Zone Operator Inc. (Bodrum, July 03, 2009)
۲۰. مشوق‌های مالیاتی و عملکرد مناطق آزاد در ایران؛ سازمان امور مالیاتی، معاونت پژوهش، برنامه‌ریزی و امور بین‌الملل؛ ۱۳۹۴.
21. Kavalak, 2012.
۲۲. بررسی تجربه آزادسازی در ترکیه با تأکید بر عملکرد مناطق آزاد؛ معاونت اقتصادی اتاق بازرگانی، صنایع، معادن و کشاورزی ایران، مرداد ۱۳۹۶.
23. Bektaş, Çetinkaya. 2016.
24. Turkish Ministry of Economy, 2017.
25. Law Nr. 3218 Approved: June 6, 1985 Issued: June 15, 1985.
26. Kavalak, 2012.
۲۷. مشوق‌های مالیاتی و عملکرد مناطق آزاد در ایران؛ سازمان امور مالیاتی، معاونت پژوهش، برنامه‌ریزی و امور بین‌الملل؛ ۱۳۹۴.
۲۸. همان.
۲۹. مقایسه عملکرد مناطق آزاد تجاری موفق دنیا و ایران و بررسی میزان دستیابی به اهداف ایجاد این مناطق در ایران؛ وزارت امور اقتصادی و دارایی، معاونت امور اقتصادی دفتر تحقیقات و سیاست‌های پولی و بازرگانی؛ اردیبهشت ۱۳۹۵.
۳۰. مشوق‌های مالیاتی مناطق آزاد در کشورهای منتخب و ایران؛ وزارت امور اقتصادی و دارایی، معاونت امور اقتصادی دفتر تحقیقات و سیاست‌های مالی؛ پاییز ۱۳۹۵.
31. www.dtm.gov.tr.
۳۲. روزنامه رسمی ۲۵۸۰۴ و مورخ ۱۳/۰۵/۱۳۸۴.

مرکز پژوهش‌های مجلس شورای اسلامی

تهران، خیابان پاسداران، روبروی پارک نیاوران (ضلع جنوبی، پلاک ۸۰۲)

تلفن: ۷۵۱۸۳۰۰۰ صندوق پستی: ۱۵۸۷۵-۵۸۵۵ پست الکترونیک: mrc@majles.ir

وبسایت: rc.majles.ir